

Dilbilimsel Tefsirle İlgili Akademik Çalışmalara Bir Bakış

Abdullah Karaca | [0000-0001-6755-257X](tel:0000-0001-6755-257X) | akaraca@selcuk.edu.tr

Araştırma Görevlisi Dr. | Selçuk Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Tefsir Anabilim Dalı | Konya | Türkiye

<https://ror.org/045hgzm75>

Atıf: Karaca, Abdullah. "Dilbilimsel Tefsirle İlgili Akademik Çalışmalara Bir Bakış", *Artuklu Akademi* 11/2 (Aralık 2024), 293-317. <https://10.34247/artukluakademi.1523436>

Öz: Dilbilimsel tefsir ekolü/yöntemi tefsir literatürünün en önemli alanlarından biridir. Dilbilimsel tefsir etrafında klasik dönemde gelişen zengin bir literatür bulunmaktadır. Çağdaş dönemde de dilbilimsel tefsir çalışmaları canlılık kazanmış, pek çok akademik araştırmayla zengin bir literatür oluşmuştur. Dilbilimsel tefsir hakkındaki akademik araştırmalara dair yazılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu makalede dilbilimsel tefsir hakkındaki akademik araştırmalar bütüncül bir okumaya tabi tutulmuştur. Çalışmada öncelikle ekolün ve yöntemin tarihi gelişimiyle ilgili bir özet sunulmuştur. Akabinde dilbilimsel tefsir kapsamındaki akademik çalışmalar gözden geçirilmiştir. Dilbilimsel tefsir literatürüne yönelik araştırmalar ve çalışma alanları yirmi başlık/tür içerisinde değerlendirilmiştir. Başlığın sonunda dilbilimsel tefsir araştırmalarında henüz yeterince çalışılmamış bakir alanlara işaret edilmiştir. Son olarak tefsirlerdeki dilbilimsel uygulamaların analizinde izlenen yöntemler hakkında bilgi verilmiştir. Neticede dilbilimsel tefsir alanında git gide gelişmekte olan ciddi bir birikim görülmektedir. Bununla birlikte araştırmalarda halen eksiklerin bulunduğu da bir gerçektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Dilbilim, Filoloji, Dilbilimsel Tefsir, Müfessir, 'Ulumu'l-Kur'an.

Makale Bilgileri

Etik Beyan	Bu çalışma Prof. Dr. İsmail Çalışkan danışmanlığında 2024 tarihinde tamamladığımız "Tefsirde Dilbilimsel Tahlil ve Tenkidin Özgün Bir Örneği: el-Baḥru'l-muḥîṭ" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	27.07.2024
Kabul Tarihi	09.10.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

An Analysis of Academic Studies on Linguistic Exegesis

Abdullah Karaca | [0000-0001-6755-257X](tel:0000-0001-6755-257X) | akaraca@selcuk.edu.tr

Research Assistant Dr. | Selçuk University | Faculty of Theology | Department of Tafsir | Konya | Türkiye

<https://ror.org/045hgzm75>

Citation: Karaca, Abdullah. "An Analysis of Academic Studies on Linguistic Exegesis", *Artuklu Akademi* 11/2 (Dec 2024), 293-317. <https://10.34247/artukluakademi.1523436>.

Abstract: The school/method of linguistic tafsir is one of the most important fields of tafsir literature. There is a rich literature that developed around linguistic exegesis in the classical period. In the contemporary period, linguistic exegesis studies have gained vitality, and a rich literature has been formed with many academic works. There is no study on scholarly literature on linguistic exegesis. In this article, related literature on linguistic exegesis is subjected to a holistic reading. Firstly, a summary of the historical development of the school and method is presented. Subsequently, academic studies on linguistic exegesis are reviewed. Works and fields of study on linguistic tafsir literature are evaluated under twenty titles/types. At the end of the title, virgin areas that have not yet been sufficiently studied in linguistic exegesis works are pointed out. Finally, information regarding the methods followed in the analysis of linguistic applications in tafsirs is presented. As a result, it is concluded that there exists a serious accumulation in the field of linguistic exegesis that is gradually developing. Although there is a remarkable scholarly attention to the field of linguistic exegesis, it is a fact that there are still deficiencies in works.

Keywords: Tafsir, Linguistics, Philology, Linguistic Tafsir, Mufassir, 'Ulüm al-Qur'ân.

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "An Original Example of Linguistic Analysis and Criticism in Tafsir: al-Baḥru al-muḥiṭ", supervised by Prof. Dr. İsmail Çalışkan (Ph.D. Dissertation, Ankara University, Ankara/Turkey, 2024).
<i>Reviewers</i>	Two external reviewers / Double-blind
<i>Date of Submission</i>	27.07.2024
<i>Date of Acceptance</i>	09.10.2024
<i>Date of Publication</i>	31.12.2024
<i>Ethical Statement</i>	Ethical principles were followed during the preparation of this study.
<i>Plagiarism Checks</i>	Done- intihal.net
<i>Complaints</i>	artukluakademi@gmail.com
<i>Conflict of Interest</i>	No conflict of interest declared
<i>License</i>	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
<i>Indexing Information</i>	The journal is indexed in TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

Tefsir ilmi, Kur'an'ı anlamak ve yorumlamak amacıyla doğmuş, zamanla gelişmiştir. Tefsir tarihi boyunca müfessirler tarafından farklı metodolojiler benimsenmiştir. Söz konusu yöntemler doğrultusunda çeşitli tefsir ekolleri ortaya çıkmıştır. Başlangıçta ağırlıklı olarak rivayetler içeren tefsir müdevvenatı zamanla lugavî, kelâmî, fikhî, ahbârî (kıssalar), tasavvufî ve felsefî yaklaşımlardan herhangi birinin baskın olduğu eserlere veya “genel tefsirler” hüviyetine bürünmüştür. 19. asırdan itibaren de bilimsel tefsir popüler hale gelmiş; ictimâî, konulu ve edebî tefsir akımları ortaya çıkmıştır.

Dilbilimsel bakışı merkeze alan telifler “dilbilimsel tefsir ekolü” çatısı altında yer almaktadır. Dilbilimsel tefsir “Kur'an yorumunda ağırlıklı olarak dizimbilim, biçimbilim, anlambilim gibi, dilbilimin çeşitli alt dallarından çağdaş dilbilimin verilerini de göz önünde bulundurarak yararlanan yöneliş”tir.¹ Bir diğer tanımlamayla dilbilimsel tefsir “Dile dayalı olarak Kur'an'ı anlama ve dil kurallarıyla onun manalarını belirleme faaliyetidir.”² Ekol, “dilbilimsel tefsir” “filolojik tefsir”, “lugavî tefsir” ve “dil merkezli tefsir” gibi çeşitli kavramlarla isimlendirilmektedir.³

Tefsir ilminin mahiyeti ve tarihi açısından dilbilimsel tefsir oldukça önemli bir konumdadır. Çünkü rivayet ağırlıklı ve dilbilimsel tefsirler dışındaki yöntemler; kelâm, fıkıh, tasavvuf ve felsefe gibi ilimlerin merkeze alındığı yahut bilimsel, ictimâî vb. konuların öne çıkarıldığı çalışmalardır. Rivayetler ve dilsel veriler ise tefsir ilminin başlıca kaynaklarıdır. Zira bu ilim, dilbilimsel ve tarihsel çözümleme yöntemini kullanmaktadır.⁴ Kısaca, tefsir faaliyetlerinde iki ana damar bulunmaktadır. Bu iki damardan biri nakillere diğeri ise dil merkezli açıklamalara dayanmaktadır.⁵ Ayrıca, batınî ve bazı işârî tefsirleri istisna edersek, dilbilimsel izahlardan müstağni kalan tefsir hemen hemen yoktur.⁶

Dilbilimsel yöntemin tefsir açısından önemi; tefsir tanımlarında, müfessirin donanımında, te'vil olgusunda ve işârî tefsir şartlarında kendini göstermektedir. Dilsel açıklamaların tefsir ilmi açısından önemi, kimi tefsir tanımlarına yansımıştır. Örneğin Molla Lutfi (ö. 900/1495) tefsir ilmini şu şekilde tanımlamaktadır: “Tefsir ilmi, Arap dili kuralları gereğince Kur'an'ın nazminin manasını araştıran ilimdir.”⁷ Müfessirin bilmesi gereken ilimler konusunda da Kâfiyecî'nin (ö. 879/1474) saydığı on beş ilimden⁸ sekizi (*lugat, iştikâk, sarf, nahiv, me'ânî, beyân, bedî'* ve *kıraat*) doğrudan, ikisi de (*usûl-i fıkıh* ve *kelâm*) dolaylı olarak dilbilimle alâkalıdır.⁹ Te'vilin kısmen Arap dili kurallarına dayanan bir yöntem oluşu,¹⁰ dilbilimin Kur'an yorumlarındaki önemini göstermektedir. İşârî

¹ Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 81.

² İsmail Aydın, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu: Tarihsel Gelişim ve Sorunlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 38. Dilbilimsel tefsir tanımları için bk. Havva Özata, *Dilbilimsel Tefsirde Farklılaşma Süreci (Câriullah ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf İsimli Tefsiri Örneği)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 33-39.

³ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, 82-89; Mustafa Karagöz, “Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları”, *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. Mehmet Akif Koç - İsmail Albayrak (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 1/323; Havva Özata, “Dilbilimsel Tefsirin İsimlendirilmesi Problemi”, *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 2/2 (2019), 93-130.

⁴ Mehmet Paçacı, *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008), 19, 60-61, 64, 125, 135.

⁵ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Muqaddimetü İbn Haldûn*, thk. 'Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dimaşk: Dâru Ya'reb, 2004), 2/175-176; Karagöz, “Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları”, 1/324.

⁶ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, 28.

⁷ Tokatlı Hasanoglu Lutfullah Molla Lutfi, *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması: el-Metâlib el-ilâhiyye fi mevzû'ât el-ulûm el-lugaviyye*, thk. Şükran Fazlıoğlu (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012), 53; Bu tanımları kullanan diğer âlimler ve tanımın “beşer takatı ölçüsünde” kaydını içeren bir varyantıyla aktarımı için bk. Enes Büyük, *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 43. Dile vurgu yapan başka tefsir tanımlarına örnek için bk. Aydın, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu*, 35.

⁸ Muhyiddin Muhammed b. Suleymân el-Kâfiyecî, *et-Teysîr fi kavâ'idî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Muştafâ Muhammed Huseyn ez-Zehabî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1998), 27-29.

⁹ Dücan Cündioğlu, *Kur'an'ı Anlama'nın Anlamı: Hermenötik Bir Deneyim (I)* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2014), 5.

¹⁰ Bk. el-Kâfiyecî, *et-Teysîr fi kavâ'idî 'ilmi't-tefsîr*, 30. Te'vil büyük ölçüde dilsel bir metot olmakla birlikte, akıl da te'vil eyleminde etkindir. Bk. Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenari, *'Aynü'l-a'yân: Tefsîru'l-Fâtîha* (Dersâadet: Rifat Bey Matbaası, 1325), 5.

tefsirin meşruiyet şartları arasındaki “Kur’an nazımının zâhirine aykırı olmama” kuralı¹¹ da dilbilimin ehemmiyetinin göstergelerindedir. Şu hâlde, ayetlere ilişkin dilbilimsel açıklamalar hem tefsir ilminin ana malzemelerinden bir kısmını oluşturmakta hem de Kur’an’a yönelik yorumlar için bir kontrol mekanizması işlevi görmektedir. Dilbilimsel metodun tefsir ilmindeki baskın ve merkezi konumu bazı araştırmacıları “Esas itibariyle tefsir ilmi başlı başına filolojik bir çabadır.”¹² değerlendirmesine götürmüştür.

Bu makalede dilbilimsel tefsirle ilgili akademik çalışmalar hakkında bir inceleme yapılacaktır. Bunun iki gerekçesi bulunmaktadır. Birincisi -yukarıda belirtmeye çalıştığımız üzere- dilbilimsel tefsir ekolünün/yönteminin tefsir literatürünün en önemli unsurlarından biri olmasıdır. İkinci gerekçe ise bu alanda ciddi bir boşluğun bulunmasıdır. Dilbilimsel tefsirle ilgili çalışmalar hakkında özel ve bütüncül bir akademik yazı tespit edebildiğimiz kadarıyla henüz bulunmamaktadır. Karagöz, ekolle ilgili kapsamlı bir konferans vermiştir. Bu konferansta, kendi çalışmasının sürecinden, dilbilimsel tefsir ekolüyle ilgili bazı çalışmalardan ve muhtemel çalışma alanlarından bahsetmiştir.¹³ Karagöz doktora çalışmasında da ekolle ilgili çalışılabilecek bazı konu ve alanlara işaret etmiştir.¹⁴

Dilbilimsel tefsirle ilgili çalışmalar hakkında daha başka mütalaalar mevcutsa da söz konusu yayınlar bütüncül bir bakış açısı taşımamaktadır. Örneğin 2016 yılında İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi tarafından düzenlenen sempozyumda ve yayınlanan eserde dilbilimsel tefsirle ilgili özel ve bütüncül bir araştırma yer almamıştır. Eserin ilk cildinde dilbilimsel tefsire özel bir başlık yer almamış, farklı konular hakkındaki bazı araştırmaların içerisinde dilbilimsel tefsire kısaca yer verilmiştir. Söz gelimi Adıgüzel, dilbilimsel çalışmalara “Lafız, dil ve üslupla ilgili eserler” başlığında kısaca değinmiştir.¹⁵ Oltulu Türkiye’de semantik yöntemi kullanan çalışmalarda semantik bilimin etkin kullanılıp kullanılmadığını tartışmıştır.¹⁶ Sempozyumun Arapça yayınlanan ikinci cildinde dilbilimsel dilbilimsel tefsirle ilgili dört çalışma vardır. Fakat bunlar da Kur’an kavramları, semantik ve i’câz konularıyla veya bir bölgeyle sınırlı kalmıştır.¹⁷

Tefsir lisansüstü çalışma alanlarından önemli bir kısmı dilbilimsel tefsirle ilgilidir. Buna rağmen tefsir akademisindeki çalışma türlerine dair listelerde dilbilimsel tefsirle ilgili başlıklarda eksiklikler bulunmaktadır. Örneğin Celil Kiraz, tefsir ve kıraat alanındaki akademik çalışmalara dair kırk başlıktan oluşan bir liste hazırlamıştır. Bu başlıklar içerisinde sadece “Kur’an ilimleri” ve “tefsir ekolü” eksenli birkaç başlık dilbilimsel tefsiri kapsayan genel bir içeriğe işaret etmektedir.¹⁸

¹¹ Muhammed Huseyn ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Dâru'l-İlmiyye, 2005), 2/330.

¹² İsmail Aydın, “Filolojik Tefsirin İmkânı Üzerine”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* XV/46 (2011), 77.

¹³ Mustafa Karagöz, “Dilbilimsel Tefsir”, *Tefsir Akademisi, Youtube* (2 Eylül 2023).

¹⁴ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, 9-10, 26-28, 326.

¹⁵ Abdülcabbar Adıgüzel, “Lisansüstü Tefsir Tezlerinin Tematik Tasnifi ve Değerlendirilmesi”, *Kur’an Araştırmalarında Akademik Tezler -Batı ve İslam Dünyası Mukayesesi Uluslararası Sempozyum 24-26 Kasım 2017 İstanbul -I-*, ed. Bilal Gökür vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 2018), 275-276.

¹⁶ Murat Oltulu, “Türkiye’de Semantik Yöntem ile Yapılan Akademik Araştırmalara Şüpheli Bir Yaklaşım”, *Kur’an Araştırmalarında Akademik Tezler -Batı ve İslam Dünyası Mukayesesi Uluslararası Sempozyum 24-26 Kasım 2017 İstanbul -I-*, ed. Bilal Gökür vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 2018), 247-265.

¹⁷ Muştafâ Fuveydîl, “Menâhîcu dirâseti'l-muştalâhi'l-Kur'ânî fi'l-uṭrûḥâtî'l-câmi'iyye - Muvâzene beyne cuhûdî'l-bâhiş Toshihiko Izutsu ve menhecî'd-dirâseti'l-muştalâhiyye bi'l-câmi'âti'l-Mağribiyye”, 63-90; İzzeddin Süleymânî, “el-Müsteve'l-ḡavî fi'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye: Dirâse vaşfiyye tahlîliyye li Uṭrûḥâtî'l-mâcistîr bi vaḥdeti'd-dirâsâti'l-'ulyâ - el-Kur'ânî'l-Kerîm ve mustevâyatu'd-dersi'l-ḡavî bi'l-Memleketi'l-Mağribiyye”, 151-168; Menkûr 'Abdulcelîl, “el-Menhecî'd-dilâli fi buḥûsî'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye”, 169-195; Mâzin Muvaffak Şiddîk Muştafâ el-Ḥayrû - 'Adnân 'Abdusselâm el-Es'ad, “el-İ'câzî'l-belâğî ve eşeruh fi'stidâmeti'l-buḥûsî'l-Kur'âniyye”, *el-Uṭrûḥâtî'l-'ilmîyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye Dirâse muḳârene beyne'l-'âlemi'l-İslâmî ve'l-ğarb -II- el-'Âlemu'l-İslâmî ve'l-ğarb -II-*, ed. Bilal Gökür vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018), 219-240.

¹⁸ Celil Kiraz, *Tefsir İliminde Araştırma Yöntemleri -Tefsir Lisansüstü Öğrencileri İçin Yöntem ve Literatür Bilgisi-* (Bursa: Emin Yayınları, 2023), 44-62.

Dilbilimsel yöntem hakkındaki akademik çalışma türleriyle ilgili aşağıda sayacağımız başlıkların çoğu bu listede yer almamıştır.

Dilbilimsel tefsirle ilgili çalışmalar hakkındaki incelemelerde bir düzensizliğin bulunduğu da söylenebilir. Örneğin Ömer Kara, lisansüstü tezlerdeki konu tiplerini incelerken şu iki başlığa yer vermektedir: “Semantik çalışmalar; konulu-kavramsal çalışmalar” ve “Retorik ve dilsel paradigmatik çalışmalar”.¹⁹ Semantik, dilsel çalışmalardan bir kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla burada dilbilimsel tefsirle alakalı alanlar farklı başlıklara yerleştirilmiştir.

Araştırmamızda dilbilimsel tefsir araştırmaları bütüncül bir okumaya tabi tutulacaktır. Çalışmada öncelikle ekolün ve yöntemin tarihi gelişimiyle ilgili bir özet sunulacaktır. Akabinde dilbilimsel tefsir kapsamındaki akademik çalışmalar gözden geçirilecektir. Çalışmalar tespit edilirken Türkçe ve Arapça katalog tarama motorlarından ve dilbilimsel tefsirler ilgili çalışmaların bibliyografyasından istifade edilecektir. Farklı dillerdeki çalışmalar göz önünde bulundurulduğu takdirde, ekolle ilgili binlerce çalışma karşımıza çıkacaktır. Bu sebeple her çalışmayı tek tek anma yerine örneklerle yetinilecek, benzer çalışmalardan oluşan bir tasnif sunulacaktır. Bu tasnif aynı zamanda dilbilimsel tefsir bünyesindeki çalışma alanlarını gözler önüne sermiş olacaktır. Başlığın sonunda dilbilimsel tefsir araştırmalarında henüz yeterince çalışılmamış bakir alanlara işaret edilecektir. Üçüncü başlıkta tefsirlerdeki dilbilimsel uygulamaların analizinde izlenen yöntemler hakkında bilgi verilecektir.

1. Dilbilimsel Tefsirin Tarihçesi

Dilbilimsel tefsirin teknik düzeyden öte iptidai örnekleri bir kelimenin eş anlamlısını zikretme şeklinde Hz. Peygamber döneminde görülmüştür.²⁰ Sahabe ve tâbiînin açıklamaları bu tefsirin bir sonraki merhalesini oluşturur.²¹ Catlâvî'ye göre Kur'an'ı ilk açıklayan kişi Hz. Peygamber iken, onu dilbilimsel olarak izah eden ilk kişi İbn Abbas'tır (ö. 68/687-88).²² Esasen bu konu tefsir ilminin başlangıcına dair tasavvurlarla da alakalıdır. Tefsir ilmini İbn Abbas'la başlatan okumalar için bu izah makuldür. Fakat tefsir ilmini Hz. Peygamber'le başlatan yaklaşımlara göre Catlâvî'nin düşüncesi tutarlı değildir. Tefsiri Hz. Peygamber'le başlatan bakış açısına göre dilbilimsel tefsirin İbn Abbas'la birlikte önemli bir ivme kaydettiği inkâr edilemez bir vakiysa da ilk nüvelerinin Hz. Peygamber'den geldiği söylenebilir.²³

Kur'an'ın Hz. Ebubekir devrinde bir araya getirilmesi ve Hz. Osman zamanında mushafın Kureyş lehçesi esas alınarak çoğaltılması Kur'an'a yönelik ilk filolojik faaliyetler olarak nitelenebilir.²⁴ Dilbilimsel açıklamalar sahabe döneminde ve özellikle İbn Abbas eliyle yeni boyutlarla zenginleşerek aşama kat etmiştir. İbn Abbas'ın garîb kelimelerin şerhi, şiirle istişhâd, lehçelere başvurma, yabancı dillerden yararlanma, deyimler kullanma, kavramlara bütüncül yaklaşma, hazf ve takdim-tehir üsluplarını kullanma şeklindeki açıklamaları dilbilimsel tefsir

¹⁹ Ömer Kara, “Tefsir Akademiyasının Problemleri ve Bazı Çözüm Önerileri”, *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler -Batı ve İslam Dünyası Mukayesesi Uluslararası Sempozyum 24-26 Kasım 2017 İstanbul -I-*, ed. Bilal Gökkr vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018), 377-378, 381.

²⁰ Bazı kaynaklarda aktarılan bir rivayete göre Abdullah b. Zibârâ Enbiyâ 21/98. ayeti ileri sürerek Hz. İsa'nın, Üzeyir'in (as.) ve meleklere de mi cehennemde yanacağını Hz. Peygamber'e sorar. O, cevabında “ﻻ” edatının akılsız varlıklar için kullanıldığını hatırlatır ve İbn Zibârâ'nın Arapçayı iyi bilmediğini söyler (Muhammed b. Muhammed Ebussu'ûd el-İmâdi, *Tefsiru Ebissu'ûd -İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm* [Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, ts.], 6/86, 8/51). Hz. Peygamber'in dilbilimsel bir izah yaptığını gösteren bu rivayetin aslı yoktur (Ahmed b. 'Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-Kâfi's-şâf fi tahrici ehâdisi'l-Keşşâf*, thk. Muhibbuddin Efendi [Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1418/1997], 189).

²¹ Aydın, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu*, 78.

²² el-Hâdî el-Catlâvî, *Qadâyâ'l-luğa fi kütübi't-tefsîr* (Tunus: Dâru Muhammed Ali el-Hâmî, 1998), 45-46.

²³ Aydın, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu*, 76-77.

²⁴ Ali Bulut, “Kur'an Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garibu'l-Kur'an, Meâni'l-Kur'an, İ'râbu'l-Kur'an) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicri İlk Üç Asır)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12-13 (2001), 391.

hareketine önemli ölçüde yön vermiştir.²⁵ İbn Abbâs'ın tefsirlerinde iştikak ve nahiv esaslarıyla paralel olarak yapılan izahlara da rastlanmaktadır.²⁶

Tebeu't-tâbiîn dönemiyle birlikte dilbilimsel tefsir eserleri telif edilmeye başlamıştır. İbn Abbas'a ve Zeyd b. Alî'ye (ö. 122/740) nispet edilen *Ġarîbu'l-Kur'ân* eserlerini nispetlerindeki tartışmalar nedeniyle istisna edersek, Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *el-Vüücûh ve'n-nezâ'ir* adlı eseri günümüze ulaşan ilk dilbilimsel tefsir olarak kabul edilebilir.²⁷ Tedvin döneminin başlarında telif edilen *Ġarîbu'l-Kur'ân* tarzı eserlerde daha çok kelime anlamı gibi dilbilimsel yönlerden birine yönelik çalışma yapılırken, ilerleyen süreçte özellikle *me'âni'l-Kur'ân* ve *i'râbu'l-Kur'ân* eserlerinde nahiv, sarf, iştikâk ve lugat gibi konulara da yer verilerek çok yönlü açıklamaların yapılmaya başlandığı görülür.²⁸

Hicri ikinci yüzyılın sonlarından üçüncü yüzyılın sonlarına kadarki zaman dilimi dilbilimsel tefsir çalışmalarının en canlı olduğu dönem olarak nitelenebilir. Bu zaman diliminde *el-vüücûh ve'n-nezâ'ir*, *me'âni'l-Kur'ân*, *mecâzu'l-Kur'ân*, *Ġarîbu'l-Kur'ân* ve *i'râbu'l-Kur'ân* başlıklı pek çok eser telif edilmiştir. Hicri dördüncü asrın ikinci yarısından sekizinci asrın ortalarına kadarki süreçte de dilbilimsel tefsir gelişmiş ve adeta zirve dönemini yaşamıştır. Fakat dördüncü asır itibariyle salt dil ağırlıklı tefsir yazma geleneği azalmış, dilbilimsel tefsirler genel bir içerik kazanmaya başlamış ve dilsel birikim çoğunlukla genel içerikli tefsirlerde kullanılmıştır.²⁹

298

Hicri dördüncü asrın ikinci yarısından itibaren sekizinci asrın ortalarına kadarki süreci aktif kılan en önemli gelişme belagatin dil odaklı tefsirlerde sistematik şekilde kullanılmaya başlamasıdır.³⁰ Zemahşerî (ö. 538/1144) kendinden önceki lügat ve nahiv birikimini *el-Keşşâf*'a veciz bir şekilde yansıtmış, bununla birlikte Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) nazım nazariyesi çerçevesinde geliştirdiği *me'âni* yöntemini ilk kez, başından sonuna kadar Kur'an'a uygulamıştır.³¹ *İ'câzu'l-Kur'ân* tartışmalarının ve nazım teorisinin tefsire yansmasıyla birlikte, dilbilimsel tefsirin esas amacı, Kur'an'ı doğru anlamının yanında ondaki anlam inceliklerini de açıklamak, lafzı ve anlam açısından Kur'an'ın içerdiği güzellikleri ve eşsizliği meydana çıkarmak ve böylece onun *i'câzını* ortaya koymak olmuştur. Zemahşerî bu yeni yöntemle önceki dilbilimsel tefsirlerden ayrılmış ve dilbilimsel tefsirde yeni bir sürecin başlamasına vesile olmuştur.³²

İlk dört asırdaki müstakil dilbilimsel tefsir eserlerinden çağdaş döneme kadarki süreçte dilbilimsel incelemeler çeşitli eserlerde devam etmiştir. Dilbilimsel açıklamalar tefsirlerde ve tefsirle ilgili eserlerde farklı şekillerde konumlanmıştır.

Dilbilimsel tefsirin şubeleri şeklinde ortaya çıkan ilimler ve buna bağlı olarak oluşan eser türleri³³ ayetleri kendi anlayışları merkezinde ele alan müstakil çalışmalar olarak devam etmiştir. Örneğin *i'râbu'l-Kur'ân* eserleri ayetleri cümle yapısı açısından inceleyen kaynaklardır. Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. V./XI. asrın ilk çeyreği) *el-Mufredât*'ı da Kur'an kelimelerini inceleyen kapsamlı bir

²⁵ Aydın, "Filolojik Tefsirin İmkânı Üzerine", 79.

²⁶ İsmail Aydın, "İbn Abbas: Filolojik Tefsirin Öncüsü", *EKEV Akademi Dergisi* XV/48 (2011), 124.

²⁷ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, 31-32, 148.

²⁸ Aydın, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu*, 60.

²⁹ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, 27, 149, 325-326; Karagöz, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", 330-331; Aydın, "Filolojik Tefsirin İmkânı Üzerine", 80.

³⁰ Karagöz, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", 325.

³¹ M. Taha Boyalık, "Tefsir Şerh-Haşiye Geleneğinde Kurucu Bir Eser: Kutbüddin er-Râzî'nin Şerhu müşkilâtî'l-Keşşâf'ı", *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* V/2 (2019), 141.

³² Havva Özata, "İ'câzu'l-Kur'an Çalışmalarının Dilbilimsel Tefsir'e Etkisi -Keşşâf Örneği-", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/1 (2021), 213-222.

³³ Tefsire dil merkezli yaklaşım sonucu şu ilimler ve eser türleri ortaya çıkmıştır: *Ġarîbu'l-Kur'ân*, *me'âni'l-Kur'ân*, *i'râbu'l-Kur'ân*, *mecâzu'l-Kur'ân*, *el-Vüücûh ve'n-nezâ'ir*, *i'câzu'l-Kur'ân*, *müşkilu'l-Kur'ân*, *emsâlu'l-Kur'ân* ve -yakın zamanda- *Kur'an semantiği* (Karagöz, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", 1/343-355). Bu başlıkları "dilbilimle alakalı Kur'an ilimleri" şeklinde adlandırabiliriz.

eser olarak bu alanın örneklerindedir. Yine Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) *'Umdetu'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz* adlı eserinde Kur'an kelimelerini incelerken, *ed-Durru'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn* adlı eserinde Kur'an ifadelerini sarf, nahiv, me'ânî, beyân ve bedî' ilimleri açısından ele almıştır.

Dilbilimsel yönün baskın olduğu tefsirler de yazılmıştır. Süyûtî (ö. 911/1505) *el-İtkân* adlı eserindeki *Tabakâtu'l-müfessirîn* başlığı altında tefsir tarihini özetlerken, nahvî yönün ağır bastığı tefsirlere şu örnekleri vermektedir: Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*,³⁴ Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *et-Tefsîru'l-basîf* ve Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-muhtâf* ile *en-Nehrü'l-mâdd* adlı eserleri.³⁵ Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı da dilbilimsel ağırlıklı tefsirlerdendir.³⁶

Bazı genel ve kapsamlı tefsirler de dilbilimsel açıklamaları önemli ölçüde kullanmıştır. Zemahşerî'den çokça istifade eden Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) ve Nesefî'nin (ö. 710/1310) tefsirlerini; ayrıca Râzî (ö. 606/1210), Kurtubî (ö. 671/1273), Ebüssuûd (ö. 982/1574) ve Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi müfessirleri bu gurupta anabiliriz.³⁷ Zehebî'nin (ö. 1977) Âlûsî hakkındaki şu ifadeleri, bazı genel tefsirlerin dilsel açıklamalar yönünden kapsamlı oluşuna örnektir: "*Âlûsî cümle yapıları üzerinde de durur. Bu noktada bazen öyle geniş açıklamalar yapar ki adeta 'müfessir' konumunun dışına çıkar*".³⁸

Kimi *'ulûmu'l-Kur'ân* ve tefsir usûlü eserleri de dilbilimsel konulara genişçe yer vermiştir. Söz gelimi, Tûfî'nin (ö. 716/1316) *el-İksîr fi 'ilmi't-tefsîr*'i ağırlıklı olarak lugavî meselelere odaklanmıştır. Zerkeşî (ö. 794/1392) tarafından telif edilen *el-Burhân*'ın en geniş bölümlerini de üslûp özellikleriyle harf ve edatlara dair bahisler oluşturmaktadır. Dilbilimsel tefsir hakkında geniş bilgi içeren diğer bir alan ise bazı tefsir mukaddimeleridir.³⁹ Örneğin Râgıb el-İsfahânî'nin *Mukaddime*'si lafız çeşitleri, lafız-anlam ilişkisi gibi pek çok dilsel meseleye değinmiştir.⁴⁰

Dil ve edebiyat kitapları, mu'cemler, şiir şerhleri ve kıraatlerin gerekelendirildiği *'ilel/hucec/tevcîh* kitapları dilbilimsel tefsir açıklamaları içeren kaynaklardır.⁴¹ Dilbilimsel tefsirle alakalı veri içeren bu tarz eserler telif edilegelmiştir. Örneğin Mekki b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) *el-Keşf 'an vücihi'l-kırâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecîhâ* adlı eserinde kıraatleri analiz ederken dilbilimsel konulara sık sık değinmiştir. Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbu'l-luğâ'sı* ve İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-'Arab*'ı ayetlerin istişhâd amacıyla kullanıldığı ve müfessirlerin açıklamalarının sıklıkla incelendiği kaynaklardan biridir. Söz konusu eserleri 'dilbilimsel tefsirle alakalı ikincil kaynaklar' olarak değerlendirebiliriz.

³⁴ İlk üç-dört asırdan sonraki eserleri saydığımız yukarıdaki tasnifte Zeccâc'ın eserinin de yer alması dikkatleri çekecektir. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*'ün ilk dört asırdaki müstakil dilbilimsel tefsirler arasında yer aldığı düşüncesinden hareketle, Süyûtî'nin tasnifinin burada kullanılmasına itiraz edilebilir. Fakat Zeccâc'ın *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*'ü kelâmî, fikhî konulara yer vermesi ve tefsir rivayetlerini içermesi sebebiyle geçiş dönemi ürünü olarak değerlendirilmelidir. Bk. Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, 190-199; Ali Bulut, "Filolojik Tefsirle Rivâyet Tefsirinin Buluşma Noktası: Zeccâc'ın Meâni'l-Kur'an'ı", *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, ed. Bilal Gökkr vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009), 314-329.

³⁵ Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dimaşk: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2008), 788.

³⁶ Örneğin İbn Haldûn dil odaklı tefsirlere örnek olarak *el-Keşşâf*'ı anmaktadır (İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2/176). Yine, Hâdî Ma'rifet, "Edebî Tefsirler" (تفسير أدبي) başlığı altında *el-Keşşâf*'a yer vermektedir (Muhammed Hâdî Ma'rifet, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn fi şebihî'l-kaşîb* [Meşhed: el-Câmi'atu'r-Rađaviyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1383], 2/901-918). Oğuzhan Şemseddin Yağmur *el-Keşşâf*'ın dilbilimsel tefsir yerine "kelâmî tefsir" olarak nitelenmesinin daha uygun olduğu kanaatindedir (Oğuzhan Şemseddin Yağmur, *Zemahşerî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* [Ankara: Araştırma Yayınları, 2021], 438-439, 510). "Kelâmî tefsir" şeklinde bir başlığın mevcudiyeti bir yana, Yağmur'un bu iddiası tartışmaya oldukça açıktır.

³⁷ Bk. Karagöz, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", 1/333; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/253, 258, 261, 298, 305, 2/401-402.

³⁸ ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/305.

³⁹ Ali Bulut, "Kur'an'ın İ'câzı ve Dilbilimsel Tefsiri Bağlamında Endülüs Geleneğine Mensup Bazı Tefsir Mukaddimelerinin Mukayeseli Bir Tahlili", *Bakü Devolet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası* 19 (2013), 8.

⁴⁰ Ebü'l-Kâsım er-Râgıb el-İsfahânî, *Mukaddimetü'l-Câmi'it-tefâsîr ma'a tefsîri'l-Fâtîha ve me'tâli'i'l-Bakara*, thk. Ahmed Hasan Ferhât (Kuveyt: Dâru'd-Da've, 1405/1984).

⁴¹ Aydın, *Kur'an'ın Filolojik Yorumu*, 153-161; Müsâ'id b. Süleymân b. Nâsır et-Ṭayyâr, *et-Tefsîru'l-luğavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1422), 431.

Hicri 8. asrın ortalarından 14. asra kadarki süreçte geçmişteki birikim kullanılmaya devam etmiştir. Çağdaş dönemde dil merkezli tefsir çalışmaları hem teorik hem pratik açıdan hareketlilik kazanmıştır. 19. yüzyılın sonları itibariyle bir taraftan klasik dönem tefsirleri gramer bahisleriyle boğulma gibi gerekçelerle eleştiriye tabi tutulurken diğer taraftan Kur'an hakkındaki dilsel araştırmalar canlanmıştır. Edebi tefsir ekolü, kelimâtü'l-Kur'an literatürü ve Kur'an tercümeleleri gibi alanlar öne çıkmıştır. Ayrıca semantik, göstergebilim, söz edimleri kuramı ve yapısal dilbilim gibi Batı menşeli yaklaşımlar tefsirde kullanılmaya başlamıştır.⁴²

2. Dilbilimsel Tefsir Hakkındaki Akademik Çalışmaların Tasnifi

Yukarıda görüldüğü üzere, hicri ilk dört asırda müstakil eserlerle literatüre giren dilbilimsel tefsir faaliyetleri ilerleyen süreçte, dilbilimin bazı branşlarını merkeze alan müstakil çalışmalar, dilbilimsel yönün baskın olduğu tefsirler, dilsel açıklamaları önemli ölçüde kullanan genel tefsirler, bazı 'ulûmu'l-Kur'ân ile tefsir usulü eserleri, ikincil kaynaklar ve bazı tefsir mukaddimleri içerisinde devam etmiştir. Çağdaş dönemde edebi tefsir ekolü, kelimâtü'l-Kur'an eserleri ve Kur'an tercümeleleri araştırmaları öne çıkmış; semantik, göstergebilim, söz edimleri kuramı ve yapısal dilbilim gibi Batı menşeli yaklaşımlar tefsirde kullanılmaya başlamıştır. Söz konusu zengin literatür, dilbilimsel tefsir hakkında farklı türde çalışmaların yapılmasına zemin oluşturmuştur. Dilbilimsel tefsir metoduna ve literatürüne yönelik araştırmalar ve çalışma alanları yirmi başlık/tür içerisinde değerlendirilebilir:

300

2.1. Dilbilimsel Tefsir Ekolünü ve Tarihini Genel Olarak İnceleyenler

Bazı çalışmalar dilbilimsel tefsir ekolünü, tarihini ve yöntemini genel olarak incelemektedir. Panoramik nitelikli bu tarz çalışmalar alana dair diğer çalışmalar ve monografik araştırmalar için öncü konumdadır. Ekolü genel olarak inceleyen araştırmalara aşağıdaki eserleri örnek gösterebiliriz:

- Müsâ'id b. Süleymân b. Nâşır et-Ṭayyâr, *et-Tefsîru'l-luğavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1422).
- İsmail Aydın, *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu: Tarihsel Gelişim ve Sorunlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014).
- Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015).
- Mustafa Karagöz, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, ed. Mehmet Akif Koç - İsmail Albayrak (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 1/323-356.

2.2. Dilbilimsel Tefsiri Teorik Olarak İnceleyenler

Bazı araştırmacılar dilin/dilbilimin Kur'an'ın anlaşılması noktasındaki rolü ve tefsirde dilbilimsel problemler gibi teorik konularla ilgilenmektedir. Bu tarz çalışmalarda dilbilimsel tefsir ekolünün tarihî gelişimine temas edilmemektedir. Aşağıdaki iki çalışma bu başlığa örnek teşkil etmektedir:

- Yusuf Çelik, *Kur'an-ı Kerim Tefsirinde Dilin Yeri ve Önemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000).
- Mehmet Murat Karakaya, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Dil Problemi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2003).

⁴² Karagöz, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", 331-343.

2.3. Dilbilimsel Tefsiri Dönemsel İnceleyen Çalışmalar

Dilbilimsel tefsir çeşitli aşamalar geçirmiştir. Çalışmamızın ilk bölümünde dilbilimsel tefsirin doğuş ile gelişme süreçlerinden ve çağdaş dönemdeki yeniliklerden bahsetmiştik. Dilbilimsel tefsirin gelişimi hakkında çeşitli tasnifler yapılmıştır. Örneğin Özata, bu tarihi şu şekilde dört aşamaya taksim etmektedir: “Klasik dönem” (Teşekkül dönemi ve yorumlama dönemi), “farklılaşma dönemi”, “modern dönem öncesi” ve “modern dönem”. Klasik dönemin ilk merhalesini oluşturan “teşekkül dönemi” ilk üç asra tekabül etmektedir. Bu dönem Hz. Peygamber’e, sahâbeye ve tâbiûna ait dilbilimsel açıklamaların da yer aldığı başlangıç sürecine ve dilbilimsel tefsirin tedvinini kapsayan hicrî ilk üç yüzyıla karşılık gelmektedir.⁴³ Dolayısıyla dilbilimsel tefsir tarihi çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. Yöntemin belli bir dönemini ele alan incelemelere aşağıdaki çalışmalar örnek gösterilebilir.

- Selmân Şabbâr Bânî, *el-İtticâhu'l-luğavî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm hattâ nihâyeti'l-Ķarni's-sâdisi'l-hicrî* (Kufe: Câmî'atu'l-Kûfe, Külliyyetu'l-Âdâb, Risâletu Duktûrah, 2006).
- Ahmet Gül, “Sahabe Tefsirinde Luğavi Yönelim”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Aralık 2016), 175-786.
- Abdulmuttalip Arpa, “el-Bu'du'l-Lugavî fi Menheciyyeti't-Tefsîr İnde't-Tâbiîn”, *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi* IV/8-9 (2016), 303-314.

2.4. Dilbilimsel Tefsirle İlgili İlimler ve Eser Türleri Hakkındaki Çalışmalar

Tefsire dil merkezli yaklaşım sonucu şu ilimler ve eser türleri ortaya çıkmıştır: *Ķarîbu'l-Kur'ân*, *me'âni'l-Kur'ân*, *i'râbu'l-Kur'ân*, *mecâzu'l-Kur'ân*, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*, *i'câzu'l-Kur'ân*, *müşkilu'l-Kur'ân*, *emsâlu'l-Kur'ân* ve -yakın zamanda- *Kur'an semantiği*.⁴⁴ Bu başlıkları “dilbilimle alakalı Kur'an ilimleri” şeklinde adlandırabiliriz. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bazı araştırmacılar dilbilimsel tefsirle ilgili yukarıdaki ilimlerden, kavramlardan ve eser türlerinden herhangi birinin gelişimini veya yöntemini özel olarak incelemektedir:

- Abdulhamîd es-Seyyid Tılıb, *Ķarîbu'l-Kur'ân ricâluh ve menâhicuhum min İbn 'Abbâs ilâ Ebî Ķayyân* (Kuveyt: Vizâratu'l-EvĶâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1986).
- İbrâhim 'Abdullah Rufejde, *en-Nahv ve kutubu't-tefsîr* (Bingazi: ed-Dâru'l-Cemâhiriyye, 1990).
- Emrullah Ülgen, *Kur'an'ın Yorumlanmasında İ'râbın Rolü -İ'râbu'l-Kur'ân-* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015).

2.5. Çağdaş Dilbilim Yöntemleriyle Alakalı Çalışmalar

Çağdaş dönemde ortaya çıkan yeni yöntemleri tefsir açısından inceleyip tartışan veya Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sunması gayesiyle kullanan çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar da dilbilimsel tefsir araştırmalarının farklı bir çehresini oluşturmaktadır. Söz konusu çalışmalardan bazıları şunlardır:

- Ali Galip Gezgin, “Kur'ân'ı Anlamak İçin Hermenötik mi? Semantik mi?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 [Cumhuriyetimizin 77. Yılına Armağan Özel Sayısı] (2000), 123-147.
- Ali Galip Gezgin, *Tefsîrde Semantik Metod ve Kur'ân'da "Kaom" Kelimesinin Semantik Analizi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018).

⁴³ Havva Özata, “Hz. Peygamber'den Modern Zamana Dilbilimsel Tefsir Faaliyetleri: Bir Dönemlendirme Modeli”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (30 Ekim 2020), 453-467.

⁴⁴ Karagöz, “Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları”, 1/343-355.

- Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2013).
- Necmettin Gökür, "İzutsu Sonrası Kur'an Araştırmalarında Kullanılan Yapısal Semantiği Kavramlaştırma (Conceptualisation) Problemi", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XVIII/1 [Toshihiko İzutsu (1914-1993) Özel Sayısı] (2005), 76-81.
- Hasan Yılmaz, "Tefsir Yönelişleri Bağlamında Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş Üzerine Bazı Mülâhazalar Bildiriler Kitabı", *Din'in Anlaşılmasında Dil'in Rolü*, ed. Zeynep Akbudak (İstanbul: Hiper Yayın, 2019), 100-111.

Yukarıdaki başlıkta çağdaş dönemde İslam dünyasında edebi tefsir ekolü gibi yeni yönelişlerin ortaya çıktığına işaret etmiştik. Dilbilimsel tefsirdeki çağdaş ekoller de bu başlıkta anılabilir. Burada Murat Türker'in edebi tefsirin mahiyeti, katkıları ve sorunlarıyla ilgili çalışmasını örnek verebiliriz.⁴⁵

2.6. Bir Tefsiri Dilbilimsel Yöntem Açısından İnceleyenler

Hicri ilk üç-dört asırda dilbilimsel tefsirle ilgili özel eserler telif edilmiştir. Dilbilimsel tefsir hicri üçüncü asırdan sonra yaygınlaşmaya başlayan kapsamlı tefsirlerin de içeriğini oluşturan en önemli alanlardan biri olmuştur. Dolayısıyla hem hicri ilk üç-dört asırdaki müstakil dilbilimsel tefsirler hem de ilk üç-dört asır sonrasında telif edilen kapsamlı tefsirler dilbilimsel tefsirin mahiyeti, fonksiyonu ve problemleri gibi açılardan incelenebilir. Bazı tefsirleri dilbilimsel açıdan inceleyen çalışmalar bulunsa da bunlar genelde Arap Dili ve Belagatı dalı bünyesinde gerçekleştirilmiştir.⁴⁶ Tefsir alanında tespit edebildiğimiz çalışmalardan bazıları şöyledir:

- Emin Cengiz, *İbn Ebî Zemenîn ve "Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîz" Adlı Eserinin Filolojik Açısından İncelenmesi* (Yozgat: Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).
- Cüneyt Maral, *Kur'ân Tefsirinde Dilbilimsel Yöntem -Taberî Örneği-* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019).
- İsmail Erken, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân'ın Filolojik Açısından İncelenmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).
- Ahmet Mahmut Gözün, *İbnu'l-Cevzî ve Zâdî'l-Mesîr Adlı Tefsirindeki Filolojik Yaklaşımları* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

2.7. Bir Eseri/Tefsiri Dilbilimsel Yöntemin Özel Bir Başlığı Altında Analiz Edenler

Az önceki başlıkta bir tefsiri dilbilimsel yöntem açısından genel olarak inceleyen çalışma türüne değindik. Buradaki çalışmalar ise belli bir tefsiri dil merkezli yaklaşım sonucu ortaya çıkan ilimler ve eser türlerinden (*Ġarîbu'l-Kur'ân*, *me'ânî'l-Kur'ân*, *i'râbu'l-Kur'ân*, *mecâzu'l-Kur'ân*, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir*, *i'câzu'l-Kur'ân*, *müşkilu'l-Kur'ân*, *emsâlu'l-Kur'ân*) biri açısından incelemektedir. Bunlar belli bir eseri/tefsiri dilbilimsel yöntemin hususi bir alanı merkezinde ele almaktadır. Aşağıdaki çalışmalar bu başlığın örneğini teşkil etmektedir:

- Mehmet Kaya, *İ'râb Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü: Zemahşerî Örneği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

⁴⁵ Murat Türker, *Edebî Tefsir ve Sorunları - Emîn el-Hûlî Örneği-* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023).

⁴⁶ Arap Dili ve Belagatı alanında yapılan bu tarz çalışmalara bazı örnekler şöyledir:

- Kıyasettin Arslan, *el-Ferrâ'nun "Meani'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Dilbilim Açısından İncelenmesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).
- Ahmet Tekin, *Vâhid'nin el-Basît Adlı Tefsirinin Dil ve Gramer Açısından İncelenmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).
- Mustafa Kartal, *Taberî Tefsirinde Dil ve Gramer* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019).

- Mehmet Demir, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Garîbu'l-Kur'ân'ın Yeri -Kurtubî Tefsiri Örneği-* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021).

2.8. Dilbilimsel Tefsirdeki Gelişmeleri Temsil Eden Bir Eser Hakkındaki Çalışmalar

Dilbilimsel tefsirdeki gelişmeler bazı eserler üzerinden incelenebilmektedir. Bilindiği gibi kimi eserler dilbilimsel tefsir tarihinde dönüşümün kavşağını veya ilk örneklerini sergilemektedir. Bu durum bazı araştırmacıları belli bir eser üzerinden dilbilimsel tefsir metodundaki gelişmeleri incelemeye sevk etmiştir.

Örneğin Özata *el-Keşşâf* ile birlikte dilbilimsel tefsir tarihinde gerçekleşen dönüşümü incelemiştir. Çalışmada belâgat ve i'câz konularının tefsir literatürüne belirgin şekilde girişini temsil eden *el-Keşşâf* analiz edilmekte, dilbilimsel tefsirdeki gelişme bir eser çerçevesinde ortaya konmaktadır.⁴⁷

Hasan Yıldızlı *Râgıb İsfahânî'nin Mufredât Adlı Eseri ve Dilbilimsel Tefsir Açısından Değeri* adlı doktora teziyle *el-Mufredât*'ta Kur'an kelimelerinin açıklanış tarzını ve *mufredâtu'l-Kur'ân* şeklinde isimlendirilen bir Kur'an ilminin ilk defa literatüre girişini ele almaktadır. Yıldızlı'nın tespitine göre Râgıb, *el-Mufredât*'ta daha önceki *garîbu'l-Kur'ân* ve *el-vucûh ve'n-nezâ'ir* türü eserlerin birikimini harmanlamış ve aşmıştır. Eser Kur'an'ın her kelimesini açıklayan *mufredâtu'l-Kur'ân* adlı bir türün ilk örneği olmuştur.⁴⁸

2.9. Mukayese Çalışmaları

Dilbilimsel tefsir bünyesinde yapılan araştırmalardan bir diğeri mukayese çalışmalarıdır. İki veya daha fazla müellif arasında genel olarak dilbilim veya belli bir dilsel konu etrafında kıyaslama yapılabilir. Ayrıca bazı eser türleri arasında karşılaştırma yapılabilir. Aşağıdaki çalışmalar mukayeseli çalışmalara örnek teşkil etmektedir:

- Durmuş Ali Kayapınar, "Me'ânî'l- Kur'ân ile İ'râbü'l-Kur'ân'ların Karşılaştırılması", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1991), 95-112.
- Dâvûd 'Abdullatîf Dâvûd Sukker, *et-Tefsîru'l-luğavî li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm 'inde'z-Zeccâc ve'r-Râgıb el-İsfahânî ve İbni Sîde* (İrbid: Câmî'atu'l-Yermûk, Külliyyetu's-Şerî'a, Risâletu Duktûrah, 2012).
- Hacı Önen, *Dilbilimsel Tefsir: Ferrâ-Ahfeş Mukayesesi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020).
- Yahya Yıldırım, *el-Keşşâf ve el-Bahrü'l-Muhît Tefsirlerinin Beyân İlmi Açısından Mukayesesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

2.10. Tefsir Mukaddimleri Çerçevesinde Dilbilimsel Konuları İnceleyenler

Tefsir mukaddimleri Kur'an tarihi, 'ulûmu'l-Kur'ân, Kur'an'ın faziletleri, tefsir tarihi ve usulü gibi birçok konuyu içermektedir. Bazı mukaddimler dilbilimsel bahisler de barındırmaktadır. Dilbilimsel tefsir hakkında geniş bilgi içeren bir diğer alan bazı tefsir mukaddimleridir. Tefsir mukaddimlerindeki dilbilimsel bahisler hakkında da akademik şu tür çalışmalar yapılmaktadır:

⁴⁷ Havva Özata, *Dilbilimsel Tefsirde Farklılaşma Süreci (Cârullah ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf İsimli Tefsiri Örneği)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

⁴⁸ Hasan Yıldızlı, *Râgıb İsfahânî'nin Mufredât Adlı Eseri ve Dilbilimsel Tefsir Açısından Değeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

- Muhammed İsa Yüksek, “Râgıb el-İsfahânî'nin Mukaddimesi Bağlamında Kur'ân'ın Beyan Keyfiyeti Açısından Çokanlamlılık Vâkıası”, Usul İslam Araştırmaları 29/29 (Temmuz 2018), 123-150.
- Muhammed İsa Yüksek, “Dil-Kur'ân-Anlam Üzerine Tefsire Metodolojik Bir Katkı - Ebüssenâ el-İsfahânî'nin Mukaddimesi-”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Darulfunun İlahiyat XXX/1 (2019), 1-24.
- Nefise İnal, *Dil-Tefsir İlişkisi Çerçevesinde Mukaddimetü Tefsîri İbni'n-Nakîb Adlı Eserde Mecâz* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).
- Abdulkarim Auwal, *Râgıb el-İsfahânî'de Lafız-Mana İlişkisi Bağlamında Te'vil Sorunsalı: Mukaddimetü't-Tefsîr Özelinde* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

2.11. Bibliyografik Çalışmalar

Bibliyografya/bibliyografi şu anlamlara gelir: Kitapları konu edinen ilim dalı, kitap bilgisi (i). Belirli bir konu üzerindeki yayınların tamamı, kitâbiyat (ii). Bir ilmî araştırmada faydalanılan eserlerin listesi, kaynakça (iii).⁴⁹ İkinci anlama göre “bibliyografik çalışmalar” bir konu hakkındaki yayınların tamamını ortaya koymaya ve analiz etmeye çalışan araştırmaları temsil etmektedir. Birinci başlıkta işaret edildiği üzere dilbilimsel tefsir farklı eser türleri içerisinde geniş bir literatüre ulaşmış bulunmaktadır. Dilbilimsel tefsirle ilgili her türlü eseri ortaya koymak çok kolay olmasa gerektir. Bununla birlikte ekolün bazı türleri veya alanları hakkında bibliyografik çalışmalar yapılmıştır. Aşağıdaki iki çalışma konumuz hakkındaki bibliyografik çalışmalara örnektir:

- Durmuş Ali Kayapınar, “Me'âni'l-Kur'ân Literatürü”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1994), 119-152.
- Ali Bulut, *Filolojik Tefsir Doğuşu ve Öncüleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022).

2.12. İstîshâdla İlgili Çalışmalar

“Bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” eylemini ifade eden istîshâdın kaynakları Kur'ân, hadisler ve Arapların gerek nesir gerek nazım sözleridir. Kur'ân'ın Arap dili için hüccet olduğunda tartışma yoktur.⁵⁰ İstîshâd dilbilimsel kuralların tespitinde ve Kur'ân ifadelerinin anlaşılmasında kendisine başvurulmuş önemli bir yöntemdir. Dolayısıyla istîshâdla ilgili çalışmalar dilbilimsel tefsir bünyesinde değerlendirilebilir. Bu başlığa örnek olarak aşağıdaki iki çalışmayı zikredebiliriz:

- 'Abdurrahman b. Mu'âda eş-Şehrî, eş-Şâhidu's- Şi'rî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm (Riyad: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 1431).
- Harun Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri -II. / VIII. Asır Çerçevesinde-* (İstanbul: İSAM, 2010).

2.13. Kıraat-Dil İlişkisi Hakkındaki Çalışmalar

Kıraat ilmi tefsirle sıkı bir ilişkiye sahiptir. Aslında tefsir gibi Kur'ân ilimlerinden biri olan kıraat, tefsir eserlerinin mutlaka değindiği bir bahis olagelmıştır. Tefsir ilminin kapsamı ve

⁴⁹ İlhan, Ayverdi, “Bibliyografya/bibliyografi”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2011), 1/367.

⁵⁰ Ebu'l-Faql Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûti, *el-İktirâh fi Uşûli'n-Nahv, thk.* 'Abdulhakîm 'Atıyye (Dimaşk: Dâru'l-Beyrûti, 1427/2006), 39-42; İsmail Durmuş, “İstîshâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/396.

tanımına dair ihtilaflarda, tefsir-kıraat ilişkisi tartışılan konulardan biridir. Öyle ki bazı tefsir tanımları kıraatlere yer vermiştir.⁵¹ Kıraat dilbilimle de ilişkisi olan bir ilimdir. Kıraat farklılıkları Kur'an'ın anlaşılması ve 'rabı noktasında başvurulan kaynaklardan biri olduğu gibi kıraatlerin tevcihi de dilbilimle ilişkili bir konudur. Kıraat-dil ilişkisine odaklanan çalışmalar dilbilimsel tefsir araştırmalarına dâhil edilebilir. Aşağıdaki iki eser kıraat-dil-tefsir ilişkisini inceleyen çalışmalara örnektir:

- Aydın Kudat, *Kıraatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).
- Ali Temel, *Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraatlere Yaklaşım* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017).

2.14. Dilsel Meseleleri ve Olguları İnceleyenler

Bazı dilsel meseleler ve olgular Kur'an ve tefsir açısından özel olarak incelenmektedir. Örneğin Güven; *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* başlıklı eserinde Kur'an'da geçen çokanlamlı kelimelerin tespiti ve anlamlarının tayini sürecinde takip edilmesi gereken metodu ele almıştır.⁵² Burada Ersöz'ün keleme aldığı *Kur'an Kelimelerinin Anlam Serüveni (Cahiliye - Nüzul - İlmî Disiplin Dönemleri)* başlıklı eseri de anabiliriz. Eserde cahiliye dönemi, nüzul devri ve ilmî terimlerin oluşumu sürecinde Kur'an kelimelerindeki anlam dönüşümleri incelenmektedir.⁵³ Bu tarz araştırmalara diğer bir örnek Kutbettin Ekinci'nin *Kur'an'da Hazf* başlıklı çalışmasıdır. Hazfın Arap dilinin önemli özelliklerinden biri olduğuna ve derli toplu bir şekilde araştırılmasına ihtiyaç bulunduğu dikkat çeken Ekinci, Kur'an'da hazfın çokça yer alması nedeniyle 'dil-hazf ilişkisi' ve 'tefsir-hazf ilişkisi' konularını incelemeyi hedeflemiştir. Hazfı; Kur'an'ın sözlü metin yapısı, Arap toplumunun dil-kültür durumu ve dil-bağlam ilişkisi açısından ele almıştır. Hazfın gerekçeleri, Kur'an'da hazfedilen öğeler ve hazf-anlam ilişkisi konularına değinmiştir.⁵⁴ Aşağıdaki çalışmalar bu başlığın diğer bazı örneklerini oluşturmaktadır:

- Süleyman Koçak, *Kur'an'da Deyimler ve Kur'an Deyimleri Sözlüğü* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2013),
- Süleyman Koçak, *Kur'an'da Tazmin Üslubu* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2014),
- Erdoğan Baş, *Kur'an'ın Üslubu ve Tekrarlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003).

2.15. Dilsel Meseleleri ve Olguları Bir Tefsir Özelinde İnceleyenler

Dilsel meseleler ve olgular yukarıdaki örneklerde genel olarak incelenemediği gibi belli bir tefsir özelinde de ele alınmaktadır. Örneğin Kaygısız dilsel bir olgu olan mecazı bir te'vil problemi olarak ve Kur'an'ı anlamada etkileri açısından Râzî örneğinde incelenmiştir.⁵⁵ Bir diğer örnek olarak Muhammed Murteda Huseyni'nin *Mukâtil b. Süleyman'ın et-Tefsîrül-Kebîr İsimli Tefsirinde Takdîm ve Te'hîr* başlıklı tezini anabiliriz. Huseyni takdim-te'hîr hakkında Arap dili ve tefsir açısından genel bilgiler verdikten sonra Mukâtil'in takdim-te'hîr içerikli açıklamalarını analiz etmektedir.⁵⁶ Bilgin'in *Kur'an'da Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşşafı* başlıklı eseri de (Ankara: Ankara Okulu, 2008) örnekler arasında zikredilebilir.

⁵¹ Büyük, *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu*, 46, 48, 59.

⁵² Şahin Güven, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2005).

⁵³ Muhammed Ersöz, *Kur'an Kelimelerinin Anlam Serüveni -Cahiliye - Nüzul - İlmî Disiplin Dönemleri-* (Konya: Kitaparası Yayınları, 2019).

⁵⁴ Kutbettin Ekinci, *Kur'an'da Hazf* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014).

⁵⁵ Halil İbrahim Kaygısız, *Fahreddin er-Râzî'ye Göre Kur'an'da Mecaz Meselesi* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

⁵⁶ Muhammed Murteda Huseyni, *Mukâtil b. Süleyman'ın et-Tefsîrül-Kebîr İsimli Tefsirinde Takdîm ve Te'hîr* başlıklı tezini anabiliriz (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

2.16. Kur'an'ın Tercümesiyle (Meallerle) İlgili Çalışmalar

Kur'an'ın başka dillere tefsiri ve tercümesi günümüzde özel bir alan haline gelmiştir. Bu çalışmaların çoğu dile dayalı olduğu için Kur'an tercümesi ve meallerle ilgili çalışmalar da dilbilimsel tefsir araştırmaları içerisinde anılmalıdır.⁵⁷ Meallerle ilgili bazı çalışmalar şöyledir:

- Faruk Gürbüz, *Tercüme Problemleri ve Mealler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004).
- Fatih Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015).
- Avnullah Enes Ateş, *Meallerin İstiare Sanatı Açısından Değerlendirilmesi -Meallere Eleştirel Bir Bakış-* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016).

Mealler tefsir akademisinde ilgi çeken konulardan biridir. Meallerle ilgili bireysel çalışmalar yanında bilimsel toplantılar da düzenlenmektedir. Mealler hakkında düzenlenen bilimsel toplantılara iki örnek şöyledir:

- Heyet (ed.), *Kur'ân Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-* (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007).
- Murat Serdar vd. (ed.), *Kur'ân Meâlleri -Sorunlar Çözüm Önerileri- Uluslararası Tartışmalı İlmî Toplantı* (Konya: Kitap Dünyası, 2023).⁵⁸

Kur'an tercümelerinin dilbilimle ilişkisi tefsir alanı dışında da ilgi gören konulardan biridir. Türkçe açısından konuşursak, Kur'an tercümelemleri Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden sonra dillerinde gerçekleşen dönüşümleri belirtmeleri, Türkçeye giren yeni kavram ve terimleri göstermeleri ve Türk dilinde unutulmuş kelimeleri içermeleri açısından Türk Dili ve Edebiyatı alanında da ilgi görmüştür. Bu alanda Türkçe Kur'an tercümeleri hakkında çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır.⁵⁹

2.17. Kur'an Sözlüğü Çalışmaları

Yukarıda işaret ettiğimiz üzere Ragıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât*'ı ile tüm Kur'an kelimelerinin incelendiği eserler telif edilmeye başlamıştır. Klasik dönemde Semîn el-Halebî'nin *'Umdetü'l-Huffâz*'ı gibi örneklerle Kur'an sözlüğü yazımı günümüze kadar devam etmiştir. Günümüzde Kur'an sözlüğü çalışmalarında gözle görülür bir artış bulunmaktadır. Kur'an sözlüğü çalışmaları dilbilimsel tefsir araştırmalarının önemli bir alanıdır. Söz konusu çalışmaların bazı örnekleri şu şekildedir:

- Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009/1430),
- Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015),
- İsmail Aydın, *Sedid Kur'an Sözlüğü* (Yayın Aşamasında).

Halen yürütülmekte olan Kur'an sözlüğü projeleri bulunmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nun "Kur'an Kelimeleri Ansiklopedisi Projesi", Kur'an Çalışmaları Vakfı'nın "Kök ve

⁵⁷ Karagöz, "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları", 338-339.

⁵⁸ Türkiye'de Kur'an çevirisi/meâl üzerine yazılmış makalelerin tasnifi ve değerlendirilmesi hakkında bir araştırma için bk. Hatice Merve Çalışkan Başer - Bedia Sütşurup, "Türkiye'de Kur'an Çevirisi/Meâl Üzerine Yapılmış Çalışmaların Tasnifi ve Değerlendirilmesi", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 16 (Haziran 2023), 1-22.

⁵⁹ Bk. İsmail Taş, "Türk Dili ve Edebiyatı Lisansüstü Çalışmalarında Türkçe Kur'an Tercümeleri (Tefsirleri) Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Türk Diline Katkıları", *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler -Batı ve İslam Dünyası Mukayesesi Uluslararası Sempozyum 24-26 Kasım 2017 İstanbul -I-*, ed. Bilal Gökkır vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018), 621-640.

Türevleriyle Kur'ân Kelimeleri Çalışması",⁶⁰ Sakarya Üniversitesi'nin "Kelimat Kur'an'da Yakın Anlamli Kelimeler ve Kavramlar"⁶¹ projeleri örnek olarak anılabilir.

2.18. Arapça Dışındaki Dilleri İnceleyen Çalışmalar

Diller arasında kelime alışverişi, benzerlik ve etkileşim daima var olagelmıştır. Aralarında ilişki ve etkileşim bulunan farklı diller, birbirlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunma potansiyeline sahiptir. Kur'an'ın anlaşılması noktasında Arapça dışındaki dillerin katkısını inceleyen ve diller arasında karşılaştırmalı yöntem kullanan çalışmalar dilbilimsel tefsirin farklı bir çehresini oluşturmaktadır. Örneğin Christoph Luxenberg, Sami dillerin Kur'an'ın anlaşılmasına önemli katkılar sunacağını ileri sürmektedir. O, bu konuyla ilgili çalışmasında bazı Kur'an kelimelerinin anlamını Süryanice ve Aramice üzerinden tayin etmeyi amaçlamaktadır.⁶²

Söz konusu çalışmaların bir başka örneği, Akdemir'in araştırmalarıdır. O, Kur'an kelimelerinin sahih anlamını tam olarak tespit edebilmek için "Karşılaştırmalı Sami Dilleri Araştırmaları" yöntemini önermektedir. Bu önerisini çeşitli çalışmalarında ortaya koymuş ve örneklendirmiştir. Ayrıca bu yöntemi uygulayan bazı tezlerin danışmanlığını yürütmüştür.⁶³

2.19. Dilbilimsel Tefsirle Alakalı İkincil Kaynaklar Hakkındaki Çalışmalar

Yukarıda dilbilimsel tefsir tarihine göz atarken dil ve edebiyat kitapları, mu'cemler, şiir serhleri ve kıraatlerin tevcihiyle ilgili eserlerin dilbilimsel tefsir açıklamaları içeren kaynaklar olduğuna temas etmiştik. Söz konusu eserleri 'dilbilimsel tefsirle alakalı ikincil kaynaklar' olarak değerlendirilebileceğimizi belirtmiştik. Dilbilimsel tefsirle alakalı malumat içeren sözlük ve edebiyat gibi ikincil kaynaklar da bilimsel araştırmalara konu olmuştur:

- Aḥmed Muḥsin Ḥalef, *et-Tefsîru'l-luġavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm 'inde İbn Cinnî* (Bağdat: el-Câmi'atu'l-Müstansiriyye, Külliyyetu't-Terbiye, Risâletu Mâcistîr, 2014).
- Mustafa Karagöz, *Sözlükbilim ve Tefsir -Tehzîbü'l-Lüġa* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019)
- Ayşe Uzun, *Hicrî İlk Dört Asırda Tefsir-Sözlük İlişkisi* (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

2.20. Uygulamalı Çalışmalar

Akademik çalışmalar içerisinde bazı sureleri dilbilimsel açıdan inceleyen veya bir kelime yahut kavramı tahlil edenler bulunmaktadır. Söz konusu çalışmaları da dilbilimsel tefsir hakkında uygulamalı çalışmalar olarak tasnifimize dâhil edebiliriz. Bu tarz çalışmalarda -özellikle süre bazındakilerde- araştırmacılar kendi çıkarımlarından ziyade önceki müfessirlerin tespitlerini paylaşmaktadırlar. Dolayısıyla her ne kadar ortada araştırmacı tarafından tatbik edilen bir uygulama bulunmasa da önceki müfessirlerin izahları bir araya getirilmektedir. Surelerin dilbilimsel açıdan incelendiği çalışmalara şu iki tezi örnek gösterebiliriz:

- Muhammed Kayantaş, *Yunus Sûresinin İ'râb-Nahiv, Sarf ve Belâġat Yönünden İncelenmesi* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).
- Mehmet Ruhi Kılıç, *Âl-i İmrân Sûresinde Edebî Sanatlar* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁶⁰ "Kök ve Türevleriyle Kur'ân Kelimeleri Çalışması", *Kuran Çalışmaları Vakfı* (Erişim 02 Ekim 2024).

⁶¹ *Kelimat*, "Hakkımızda" (Erişim 02 Ekim 2024).

⁶² Bk. Christoph Luxenberg, *The Syro-Aramaic Reading of the Koran: A Contribution to the Decoding of the Language of the Koran* (Berlin: Verlag Hans Schiler, 2007), 68-325.

⁶³ Bk. Salih Akdemir, *Kur'an'a Dilbilimsel Yaklaşımlar* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 19-20, 191-388.

Bir kelimeyi veya kavramı semantik açıdan tahlil eden çokça çalışma yapılmıştır. Dilbilimsel yöntem kullanan bu tarz çalışmalar aynı zamanda konulu tefsir örnekleri arasında da zikredilmektedir. Söz konusu çalışmaların iki örneği aşağıdaki tezlerdir:

- Mahmut Sami Çöllüoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de Kdy Kökünün Semantik İncelemesi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019)
- Hatice Merve Çalışkan Başer, *Kur'an-ı Kerim'de C-h-l Kökünün Semantik Analizi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

Aslında "Kur'an Sözlüğü Çalışmaları" başlığındaki araştırmalar da uygulamalı çalışmalar arasında değerlendirilebilir. Özel bir çalışma türü oldukları ve çoğunlukla kolektif olarak yürütüldükleri için onları ayrı bir başlıkta inceledik.

Dilbilimsel tefsirle ilgili araştırmaları yirmi başlıkta topladık. Tasnifte görüldüğü üzere, dilbilimsel tefsir araştırmaları geniş bir alana sahiptir. Ekol hakkında genel, özel, monografik, karşılaştırmalı, bibliyografik, tarihsel ve teorik çalışmalar yapılmıştır. Tefsir mukaddimleri, kıraat-dil ilişkisi, Kur'an tercümeleleri, Arapça dışındaki diller ve sözlükler gibi ikincil kaynaklar da dilbilimsel tefsir literatürüne dâhil olmuştur. Ayrıca literatürde uygulamalı araştırmalar da yer almıştır.

Dilbilimsel tefsir alanında git gide gelişmekte olan ciddi bir birikim görülmektedir. Bununla birlikte alanda halen eksiklerin bulunduğu da bir gerçektir. Nitekim Ömer Kara, Türkiye'de Kur'an'ı dilbilim ve retorik açısından ele alan çalışmalar hakkında şöyle der:

"Ancak ülkemizde her iki alanla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına ve içerisinde değerli çalışmalar bulunmasına karşın, bu alanla ilgili yapılan çalışmaların hem kemiyet hem de keyfiyet açısından yeterli olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Arapça bir metin olarak Kur'an'ın morfolojik, sentaktik ve retorik yönleriyle ilgili gerek metin düzeyinde gerekse tefsirleri düzeyinde daha ileri çalışmalar yaptırılmalıdır. Çünkü Kur'an, Arapça bir metindir ve onun anlaşılmasının temel basamağı onun dilsel ve retorik düzeyde anlaşılmasına bağlıdır. Ancak ortada ciddi bir sorunumuz bulunmaktadır: Bu konuda araştırma yapabilmek için iyi derecede Arapça bilgisine; hatta bu da yetmemekte, Arap dil ve belâğat literatürü ve birikimi ile modern dilbilim alanına vakıf olan öğrencilere ihtiyaç vardır. Ama öğrencilerimizin bu alanda çok geri olduğunu; hocalarımızın da bu konuya ilgisiz kaldıklarını hatırlatmak istiyorum."⁶⁴

Bazı akademisyenler dilbilimsel tefsirin bakir çalışma alanları hakkında öneride bulunmuşlardır. Örneğin Tayyar bu yöntemle alakalı doktora tezinin sonunda şu beş konuyu çalışmayı önermiştir:

- Şiirle istişhâd ve bunun tefsirle alakası.
- Kur'an'ın nâzil olduğu dönemdeki Arap dili üslupları ve bunların tefsire etkisi.
- Kelime kiplerinin (sîgaların) anlamı ve bunun tefsire etkisi.
- Te'vîl ile mecâz kavramları ve bunların tefsire etkisi.
- Usûlcülerin değindiği dilsel meseleler ve bunların tefsire etkisi.⁶⁵

Karagöz hem doktora tezinde hem de yukarıda işaret ettiğimiz konferansında dilbilimsel tefsir alanında çalışılması gereken bazı alanlara işaret etmektedir. Tezinde dikkat çektiği bazı başlıklar şunlardır:

⁶⁴ Kara, "Tefsir Akademiyasının Problemleri ve Bazı Çözüm Önerileri", 381.

⁶⁵ Tayyâr, *et-Tefsîru'l-luğavî*, 673.

- Dilbilimsel tefsirin örnekleri olarak ortaya çıkan eserlerle ilgili müstakil çalışmaların yapılması.
- 'Bir müellifin eserinin müstakil ya da karşılaştırmalı olarak incelenmesi' veya 'belli bir türde yazılmış eserler de müstakil ya da diğer türlerle mukayeseli olarak' çalışılması.
- 'Dilbilimsel açıdan kıraat kitapları ve kıraat farklılıkları' konusunun müstakil olarak incelenmesi,
- Gerek terimleri gerekse içeriği açısından daha sonra sistemleşen belagat ilminin ilk üç asırdaki dilbilimsel ve diğer tefsirlerdeki nüvelerinin tespiti ve incelenmesi.
- *Me'âni'l-Kur'ân* ve *i'râbu'l-Kur'ân* türü tüm eserler arasında karşılaştırmalı bir inceleme.
- Çağdaş dilbilim yöntemlerine İslam geleneğinde nelerin tekabül ettiğinin, aralarındaki benzer ve farklı noktaların tespiti.⁶⁶

Karagöz verdiği konferansta da şu konular hakkında çalışma yapılabileceğini söylemektedir:

- Belli bir dönemle sınırlandırılarak dilbilimsel tefsir genel olarak çalışılabilir (Hicri beşinci asırda dilbilimsel tefsir faaliyetleri, Osmanlı döneminde dilbilimsel tefsir faaliyetleri vb.).
- Belli bir şahıs ya da eser çerçevesinde dilbilimsel tefsir çalışılabilir (Bir tefsirin dilbilimsel açıdan incelenmesi, iki ya da daha fazla tefsirin dilbilimsel açıdan mukayeseli olarak incelenmesi, herhangi bir tefsirin dilbilimin belli bir yönü açısından incelenmesi, müfessirlerin dilbilim bağlamındaki tercihleri, eleştirileri, herhangi bir müfessire yöneltilen dilbilim temelli eleştiriler, bir tefsir özelinde kıraat tercihleri–dilbilim ilişkisi, herhangi bir dilbilimsel tefsirin veya müellifinin sonraki çalışmalara etkileri vb.)
- Dilsel olgularla alakalı Kur'an ilimleri bağlamında çalışmalar (Ortaya çıkışı, teşekkülü, olgunlaşması, problemleri, eserler arasında mukayese, tahkik vb.).
- Kur'an tercümesi ve mealler bağlamında çalışılabilir. Mealler genel olarak dilbilim açısından yahut çok anlamlı lafızlar, deyimsel ifadeler, anlam değişimi, anlatım bozukluğu, mecâzi ifadeler, belâğî unsurlar ve kıraatler bağlamında incelenebilir.
- Klasik sözlükler ve tefsir ilişkisi çalışılabilir.⁶⁷

Tayyâr ve Karagöz'ün bahsettiği başlıklar dilbilimsel tefsir hakkında araştırma yapmak isteyenler için önemli tavsiyeler barındırmaktadır. Bunlardan bazıları hakkında kimi çalışmalar yapılmıştır. Örneğin şiirle istişhâd konusunda Mu'âda'nın ve Ögmüş'ün çalışmalarına işaret etmiştik. Tefsir-sözlük ilişkisi hakkında Ayşe Uzun'un tezini anmiştik. Söz konusu başlıkların bazıları etrafında araştırma yapılmış olsa da yukarıdaki alanlar araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Burada kanaatimizce henüz bâkir olan bir alana daha işaret etmek istiyoruz. 'Ulûmü'l-Kur'ân eserleri özelinde dilbilimsel tefsirin çalışıldığına rastlamadık. "'Ulûmü'l-Kur'ân çeşitli açılardan Kur'an'la ilgili olan ve her biri ayrı ilim dalı kabul edilebilecek önemli küllî bahisleri bir araya getiren bir ilim"⁶⁸ şeklinde tanımlanabilir. 'Ulûmü'l-Kur'ân eserleri dilbilimsel tefsirin farklı konularını, tartışmalarını, problemlerini ve gelişmelerini içerisinde barındırma potansiyeline sahiptir. Özellikle *el-Burhân* ve *el-İtkân* gibi ansiklopedik Kur'an ilimleri eserleri dilbilimsel tefsirin gelişimi, meseleleri, tartışmalı konuları gibi pek çok başlığı bünyesinde barındırabilir. Dolayısıyla bu eserlerin de dilbilimsel tefsir açısından müstakil veya mukayeseli çalışmalara konu olması gerektiği kanaatindeyiz.

⁶⁶ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, 9-10, 26-28, 34-36, 174, 326.

⁶⁷ Karagöz, "Dilbilimsel Tefsir", 00:45:57-00:55:57.

⁶⁸ Abdulhamit Birşik, "'Ulûmü'l-Kur'ân", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/132.

3. Tefsirlerdeki Dilbilimsel Uygulamaların Analizinde İzlenen Yöntemler

Tefsirlerde yer alan dilbilimsel bahisleri tasvir etmenin pratik bir yolu, dilbilim branşlarını kullanmaktır. Her bir dilbilim dalı ilgi alanındaki dilsel birimi kendi açısından inceler. Klasik Arapça ilimleri açısından bakarsak, harflerin okunuşu meḥâricu'l-ḥurûfun, kelimenin türevi iştikâkın, kipi sarfın, anlamı vaz' ve lügatin konusudur. Cümlelerin düzeni ve i'rabı nahvin, ikincil anlamları ve sanatları belagatin ilgi alanındadır. Bir ifadenin anlam boyutları ve çağrışımları delaletin konusudur. Çağdaş dilbilim açısından konuşursak, "sesbilim/fonoloji", "morfoloji/biçimbilim", "sözcükbilim", "sentaks/sözdizimi" ve "anlambilim/semantik" gibi branşlar ilgi alanlarına giren birimlerle ve meselelerle ilgilenirler.

Dilbilimin alt dalları göz önünde bulundurulurken klasik Arapça ilimlerinin (*'İlmu'l-'arabiyye/ilmu'l-edeb*)⁶⁹ veya çağdaş dilbilimin tasnifinin kullanımı şeklinde iki farklı yöntem izlenebilir. Çağdaş dönem çerçevesinde konuya yaklaşıldığı takdirde, "sesbilim/fonoloji", "morfoloji/biçimbilim", "sözcükbilim", "sentaks/sözdizimi" ve "anlambilim/semantik" gibi başlıklar üzerinden konu işlenebilir.

Klasik Arap dili ile modern dilbilim farklı yönlerde sahiptir. Hatta denebilir ki iki gelenek birbirinden farklı iki düşünce sistemi mesabesinde. Konuları, gayeleri/hedefleri, dile yönelik teorileri, kapsam ve metodolojileri itibarıyla klasik Arap dili ile modern dilbilim birbirinden farklıdır.⁷⁰ Dolayısıyla tefsirlerdeki dilbilimsel uygulamaları yansıtmak için klasik Arapça ilimleri veya çağdaş dilbilim dalları kullanılabilir. Örneğin Kaya; Zemahşerî'nin dilbilimsel uygulamalarını klasik Arapça ilimlerini gözeterek şöyle tasnif etmiştir: Belagat, sarf, nahiv ve iştikâk açıklamaları, kelimelerin anlamlarına, şiir ve Arap sözüne yer verme.⁷¹ Özata ise Zemahşerî'nin dilbilimsel uygulamalarını şu dört başlıkta işleyerek daha çok çağdaş dilbilim sistemini takip etmiştir: "Morfoloji-sarf", "sözlükbilim", "sözdizimi-sentaks-nahiv" ve "anlambilim-semantik".⁷²

Bu iki gelenek ayrı ayrı kullanılabilir gibi harmanlanarak da kullanılabilir. Örneğin Karagöz dilbilimsel tefsirin Kur'an'ı anlamaya katkısını "sarf ve iştikak", "nahiv" ve "anlambilim" başlıklarıyla resmetmiştir.⁷³ "Anlambilim" modern dilbilim branşlarından biridir. Karagöz anlambilimi gelenekteki lügat ilmiyle paralel bir içerikle ele alsa da o, tasnifinde karma bir yöntem kullanmıştır. Maral, Taberî tefsirini dilbilimsel açıdan incelerken "dirâsetu'mufredât", "sarf-ıştikak", "ilmu'l-lehecât", "nahiv" ve "ilmu'd-delâle" başlıklarını kullanmaktadır.⁷⁴ "Lehçebilim" çağdaş dilbilimin başlıklarındandır. Dolayısıyla Maral da klasik Arapça ilimleri ve çağdaş dilbilim dallarını harmanlayarak bir şablon oluşturmuştur.

Sonuç olarak tefsirlerdeki dilbilimsel uygulamaları dilbilim dallarıyla yansıtmada üç seçenek bulunmaktadır: Klasik Arapça ilimleri, çağdaş dilbilim dalları veya her iki gelenekten istifade etmek. Dilbilimsel bahisleri yansıtmada her üç metodun artıları olabilir. Çağdaş dilbilim dallarını kullanmak klasik Arapça gramerinin kendine özel detaylarından ve tartışmalarından ziyade üst başlıklara ve tabiri caizse olgulara odaklanma imkânı sunabilir. Her iki

⁶⁹ 'İlmu'l-'Arabiyye' veya diğer ismiyle 'ilmu'l-edeb, gerek sözlü gerek yazılı formda olsun, Arap dilinde noksanlıktan korunmayı sağlayan ilimdir" (علم العربية -المسمى بعلم الأدب- علم يختص به عن الخلال في كلام العرب لفظاً أو كتابةً). Bk. es-Seyyid eş-Şerif 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî el-Cürçânî, *el-Mişbâh fi şerḥi'l-miftâh*, thk. Yüksel Çelik (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 8.

⁷⁰ Bk. Esma Sağ Şencal, *Çağdaş Arap Dilcilerinin Dilbilim Karşısındaki Tutumları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 22-77.

⁷¹ Kaya, *İ'rab Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü*, 180-199.

⁷² Özata, *Dilbilimsel Tefsirde Farklılaşma Süreci*, 181-198.

⁷³ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir*, 246-322.

⁷⁴ Maral, *Kur'ân Tefsirinde Dilbilimsel Yöntem*, 91-207.

geleneği harmanlamak ise konuya daha geniş perspektiften yaklaşma imkânı sağlayabilir. Geleneksel Arapça ilimlerini kullanmak dönemin algısını ve kavramlarını doğrudan aktarma avantajını taşımaktadır. Ayrıca *'ilmu'l-'Arabiyyenin* sistemini kullanmak belâğatin tefsir ilmindeki merkezi konumunu yansıtmada noktasında daha isabetli olacaktır. Nitekim belagat ilmi farklı dilbilim alanlarıyla ilgilidir ve çağdaş dilbilim dallarından belagati tam olarak karşılayan disiplin(ler) bulunmamaktadır.

Sonuç

Dilbilimsel tefsir ekolü/yöntemi tefsir literatürün en önemli unsurlarından biridir. Ekolle ilgili akademik çalışmalar hakkında özel ve bütüncül araştırmalar yeterince yapılmamıştır. Araştırmamızda dilbilimsel tefsir araştırmaları bütüncül bir okumaya tabi tutulmuştur.

Hicri ilk dört asırda müstakil eserlerle literatüre giren dilbilimsel tefsir faaliyetleri ilerleyen süreçte, dilbilimin bazı branşlarını merkeze alan müstakil çalışmalar, dilsel açıklamaların baskın olduğu tefsirler, dilsel açıklamaları önemli ölçüde kullanan genel tefsirler, bazı *'ulûmu'l-Kur'ân* ile tefsir usulü eserleri, ikincil kaynaklar ve bazı tefsir mukaddimleri içerisinde devam etmiştir. Çağdaş dönemde edebi tefsir ekolü, kelimâtü'l-Kur'ân eserleri ve Kur'an tercümelemleri araştırmaları öne çıkmış, semantik, göstergebilim, söz edimleri kuramı ve yapısal dilbilim gibi Batı menşeli yaklaşımlar tefsirde kullanılmaya başlamıştır. Bu zengin literatür, ekol hakkında farklı türde çalışmaların yapılmasına zemin oluşturmuştur. Dilsel meselelerle alakalı farklı açılardan pek çok çalışma ortaya konmuştur. Bu çalışmada dilbilimsel tefsirle ilgili araştırmaları yirmi başlıkta topladık. Ekol hakkında genel, özel, monografik, karşılaştırmalı, bibliyografik, tarihsel ve teorik çalışmalar yapılmıştır. Tefsir mukaddimleri, kıraat-dil ilişkisi, Kur'an tercümelemleri, Kur'an sözlüğü çalışmaları, Arapça dışındaki diller ve sözlükler gibi ikincil kaynaklar da dilbilimsel tefsir literatürüne dâhil olmuştur. Ayrıca literatürde uygulamalı araştırmalar da yer almıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla yirmi başlık/tür içerisinde seyreden dilbilimsel tefsir araştırmaları halen ilgi beklemektedir.

Tefsirlerdeki dilbilimsel uygulamaları analiz etmenin pratik bir yolu dilbilim dallarını kullanmaktır. Tefsirlerde yer alan dilsel uygulamaları dilbilim dallarıyla yansıtmada noktasında üç seçenek vardır: Klasik Arapça ilimleri, çağdaş dilbilim dalları veya her ikisinden istifade etmek. Her üç yöntemin de kendine özel yönleri ve artıları bulunmaktadır.

Araştırmamızda dilbilimsel tefsir literatürünün serencamını, ekol hakkındaki akademik çalışma türlerini ve bazı örneklerini tespit ettik. Ayrıca dilsel uygulamaların nasıl analiz edildiğine dair bir inceleme yaptık. Makalemiz ekol hakkındaki araştırmalara dair bir giriş niteliğinde değerlendirilebilir. Konu hakkında daha başka araştırmaların yapılması tefsir akademisine katkı sağlayacaktır. Dilbilimsel tefsirle ilgili binlerce akademik çalışma bulunmaktadır. İlgili literatürün envanteri için özel ve geniş bir araştırma yapılabilir. Söz konusu akademik çalışmaların; niteliği, istatistiği, hangi türlerin öne çıktığı gibi hususlar incelenebilir. Ayrıca sunmuş olduğumuz tasnif geliştirebilir veya farklı bir tasnifle yeniden düzenlenebilir.

An Analysis of Academic Studies on Linguistic Exegesis

Citation: Karaca, Abdullah. "An Analysis of Academic Studies on Linguistic Exegesis", *Artuklu Akademi* 11/2 (Dec 2024), 293-317. <https://10.34247/artukluakademi.1523436>.

Extended Abstract

The school/method of linguistic tafsir is one of the most important fields of tafsir literature. There is a rich literature that developed around linguistic exegesis in the classical period. In the contemporary period, linguistic exegesis studies have gained vitality. Many academic studies have been conducted on linguistic exegesis, which constitutes a rich literature. In our research, linguistic exegesis studies have been subjected to a holistic reading. First, a summary of the historical development of the school and the method is presented. Then, academic studies on linguistic exegesis are reviewed. At the end of the chapter, the virgin areas of linguistic exegesis that have not yet been sufficiently studied are pointed out. The third section provides information on the methods followed in analyzing linguistic practices in tafsirs. The linguistic exegesis activities, which entered the literature with independent works in the first four centuries of Hijri, continued in the following period in the form of independent studies that centered on some branches of linguistics, tafsirs with a predominant linguistic aspect, general tafsirs that use linguistic explanations to a significant extent, some 'ulūm al-Qur'an and tafsir methodology works, secondary sources and some tafsir mukaddims. In the contemporary period, the literary school of tafsir, works on kelimāt al-Qur'an and Qur'anic translations came to the fore, and Western approaches such as semantics, semiotics, speech act theory and structural linguistics began to be used in tafsir. This rich literature around linguistic exegesis has paved the way for different types of studies on linguistic exegesis. We can categorize linguistic exegesis research under the following nineteen headings: Studies on linguistic tafsir in general (i), theoretical studies on linguistic tafsir (ii), studies on various periods of the history of linguistic tafsir (iii), studies on the sciences and types of works related to linguistic tafsir (iv), studies related to contemporary linguistic methods (v), studies analyzing a tafsir in terms of linguistic method (vi), studies analyzing a work/tafsir in terms of a special title of linguistic method (vii), studies on a work representing developments in linguistic tafsir (viii), comparative studies (ix), studies on linguistic issues within the framework of tafsir muqaddimats (x), bibliographic studies (xi), studies on istishhād (xii), studies on the relationship between qiraat and language (xiii), studies on linguistic issues and phenomena (xiv), studies on linguistic issues and phenomena specific to a tafsir (xv), studies on the translation of the Qur'an (meals) (xvi), studies using languages other than arabic (xvii), studies on secondary sources related to linguistic tafsir (xviii) applied studies (xix). In short, general, special, monographic, comparative, bibliographic, historical and theoretical studies have been conducted on linguistic exegesis. Secondary sources such as tafsir mukaddimats, the relationship between qiraat and language, Qur'an translations, languages other than Arabic, and dictionaries have also been included in the linguistic exegesis literature. In addition, applied research has also been included in the literature. A practical way to analyze linguistic practices in exegesis is to use linguistic branches. There are three options for reflecting the linguistic practices in the commentaries through linguistic branches: Classical Arabic studies, contemporary linguistics, or both. All three methods have their own special aspects and advantages. Using contemporary linguistics can offer the opportunity to focus on the headings and phenomena, so to speak, rather than the specific details and discussions of classical Arabic grammar. Blending both traditions can provide the opportunity to approach the subject from a broader perspective. Using traditional Arabic sciences has the advantage of directly conveying the perception and concepts of the period. Following the original structure of classical Arabic linguistics ('Ilm al-'Arabiyya) is an appropriate choice to reflect the linguistic structure of the period. In addition, using the system of 'ilm al-'Arabiyya would be more accurate in reflecting the central position of rhetoric in the science of tafsir. Indeed, the science of eloquence is related to different fields of linguistics and there is no discipline(s) in contemporary linguistics that fully meets eloquence. It does not seem possible to say that the studies on linguistic exegesis are sufficient both in terms of quantity and quality. Further studies should be conducted on the morphological, syntactic, and rhetorical aspects of the Qur'an as an Arabic text, both at the level of the text and at the level of its exegesis. Because the Qur'an is an Arabic text and the basic step of understanding it depends on understanding it at the linguistic and rhetorical level. However, we have a serious problem: In order to conduct research on this subject, we need students who have a good knowledge of Arabic, and even if this is not enough, students who are familiar with the literature and knowledge of Arabic language and rhetoric, as well as modern linguistics.

Kaynakça

- Adıgüzel, Abdulcabbar. "Lisansüstü Tefsir Tezlerinin Tematik Tasnifi ve Değerlendirilmesi". *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler -Batı ve İslam Dünyası Mukayesesi Uluslararası Sempozyum 24-26 Kasım 2017 İstanbul -I-*. ed. Bilal Gökkır vd. 267-288. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Akdemir, Salih. *Kur'an'a Dilbilimsel Yaklaşımlar*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Arpa, Abdulmuttalip. "el-Bu'du'l-Lugavî fi Menheciyyeti't-Tefsîr İnde't-Tâbiîn", *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi* IV/8-9 (2016), 303-314.
- Arslan, Kıyasettin. el-Ferrâ'nın "Meanî'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Dilbilim Açısından İncelenmesi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ateş, Avnullah Enes. *Meallerin İstiare Sanatı Açısından Değerlendirilmesi (Meallere Eleştirel Bir Bakış)*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Auwal Abdulkarim. Râğıb el-İsfahânî'de Lafız-Mana İlişkisi Bağlamında Te'vil Sorunsalı: Mukaddimetü't-Tefsîr Özelinde. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Aydın, İsmail "İbn Abbas: Filolojik Tefsirin Öncüsü", *EKEV Akademi Dergisi* XV/48 (2011), 117-132.
- Aydın, İsmail. "Filolojik Tefsirin İmkânı Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* XV/46 (2011), 117-132.
- Aydın, İsmail. *Kur'ân'ın Filolojik Yorumu: Tarihsel Gelişim ve Sorunlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2011.
- Bânî, Selmân Şabbâr. *el-İtticâhu'l-luğavî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm hattâ nihâyeti'l-Ķarnî's-sâdisi'l-hicrî*. Kufe: Câmî'atu'l-Kûfe, Külliyyetu'l-Âdâb, Risâletu Duktûrah, 2006.
- Baş, Erdoğan. *Kur'an'ın Üslubu ve Tekrarlar*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Başer, Hatice Merve Çalışkan - Sütşurup, Bedia. "Türkiye'de Kur'an Çevirisi/Meâl Üzerine Yapılmış Çalışmaların Tasnifi ve Değerlendirilmesi". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 16 (Haziran 2023), 1-22. <https://doi.org/10.47502/mizan.1233666>.
- Başer, Hatice Merve Çalışkan. *Kur'an-ı Kerim'de C-h-l Kökünün Semantik Analizi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Bilgin, Abdülcelil. *Kur'an'da Deyimler ve Zemaşeri'nin Keşşafı*. Ankara: Ankara Okulu, 2008.
- Birişik, Abdulhamit. "'Ulümü'l-Kur'ân", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/132-135. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Boyalık, M. Taha. "Tefsir Şerh-Haşiye Geleneğinde Kurucu Bir Eser: Kutbüddin er-Râzî'nin Şerhu müşkilâtî'l-Keşşâf'ı", *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* V/2 (2019), 91-118.
- Bulut, Ali. "Filolojik Tefsirle Rivâyet Tefsirinin Buluşma Noktası: Zeccâc'ın Meânî'l-Kur'an'ı", *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*. ed. Bilal Gökkır vd.. 314-329. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009.
- Bulut, Ali. "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbu'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12-13 (2001), 391-408.
- Bulut, Ali. "Kur'ân'ın İcâzı ve Dilbilimsel Tefsiri Bağlamında Endülüs Geleneğine Mensup Bazı Tefsir Mukaddimelerinin Mukayeseli Bir Tahlili". *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası* 19 (2013), 7-23.
- Bulut, Ali. *Filolojik Tefsir Doğuşu ve Öncüleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- Büyük, Enes. *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Caţlâvî, el-Hâdî. *Ķadâyâ'l-luğa fi kutubi't-tefsîr*. Tunus: Dâru Muhammed Alî el-Hâmî, 1998.

- Cengiz, Emin. *İbn Ebî Zemenîn ve "Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz" Adlı Eserinin Filolojik Açıdan İncelenmesi*. Yozgat: Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Cündioğlu, Düccane. *Kur'an'ı Anlama'nın Anlamı: Hermenötik Bir Deneyim (I)* İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî, *el-Miṣbâh fi şerhi'l-miftâh*, thk. Yüksel Çelik. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Çalışkan, İsmail. "Hicri 4.-5. / M. 10.-11. Yüzyılda Tefsir". *İslâm'da Medeniyet Bilimleri Tarihi*. ed. Recep Şentürk vd. 1/89-116. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Çelik, Yusuf. *Kur'an-ı Kerim Tefsirinde Dilin Yeri ve Önemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Çöllüoğlu, Mahmut Sami. *Kur'an-ı Kerim'de Kdy Kökünün Semantik İncelemesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
- Demir, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Garîbu'l-Kur'ân'ın Yeri (Kurtubî Tefsiri Örneği)*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021).
- Durmuş, İsmail. "İstiḥâd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebussu'ûd, Muḥammed b. Muḥammed el-'İmâdî. *Tefsîru Ebissu'ûd - İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, ts.
- Ekinci, Kutbettin, *Kur'an'da Hazf*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Erken, İsmail. *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân'ın Filolojik Açıdan İncelenmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Ersöz, Muhammed. *Kur'an Kelimelerinin Anlam Serüveni -Cahiliye - Nüzul (İlmi Disiplin Dönemleri)*. Konya: Kitaparası Yayınları, 2019.
- Fenari, Şemseddin Muhammed b. Hamza, 'Aynu'l-a'yân: *Tefsîru'l-Fâtîha*. Dersâdet: Rifat Bey Matbaası, 1325.
- Fuveydil, Muṣṭafâ. "Menâhîcu dirâseti'l-muṣṭalahi'l-Ḳur'âni fi'l-uṭrûḥâti'l-câmi'iyye - Muvâzene beyne cuḥûdi'l-bâhiş Toshihiko Izutsu ve menheci'd-dirâseti'l-muṣṭalahiyye bi'l-câmi'âti'l-Mağribiyye". *el-Uṭrûḥâti'l-'ilmiyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye Dirâse muḳârene beyne'l-'âlemi'l-İslâmî ve'l-ğarb -II- el-'Âlemu'l-İslâmî ve'l-ğarb -II-*. ed. Bilal Gökkr vd.. 63-90. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Gezgin, Ali Galip. "Kur'ân'ı Anlamak İçin Hermenötik mi? Semantik mi?", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 [Cumhuriyetimizin 77. Yılına Armağan Özel Sayısı] (2000), 123-147.
- Gezgin, Ali Galip. *Tefsîrde Semantik Metod ve Kur'ân'da "Kaom" Kelimesinin Semantik Analizi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Gökkr, Necmettin. "İzutsu Sonrası Kur'an Araştırmalarında Kullanılan Yapısal Semantiği Kavramlaştırma (Conceptualisation) Problemi". *İslâmî Araştırmalar (Dergi) XVIII/1 [Toshihiko Izutsu (1914-1993) Özel Sayısı]* (2005), 76-81.
- Gözün, Ahmet Mahmut. *İbnu'l-Cevzî ve Zâdü'l-Mesîr Adlı Tefsirindeki Filolojik Yaklaşımları*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Gül, Ahmet. "Sahabe Tefsirinde Luğavi Yönelim". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/15 (Aralık 2016), 175-186.
- Gürbüz, Faruk. *Tercüme Problemleri ve Mealler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Güven, Şahin. *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2005.
- Hâdî Ma'rifet, Muḥammed. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fi şevbihi'l-kaşîb*. Meşhed: el-Câmi'atu'r-Raḍaviyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1383.
- Ḥalef, Ahmed Muḥsin. *et-Tefsîru'l-luğavî li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm 'inde İbn Cinnî*. Bağdat: el-Câmi'atu'l-Müstansiriyye, Külliyyetu't-Terbiye, Risâletu Mâcistîr, 2014.

- Hayrû, Mâzin Muvaffak Şiddîk Muştâfâ - Es'ad, 'Adnân 'Abdusselâm. "el-İ'câzü'l-belâgî ve eşeruh fi'stidâmeti'l-buĥûsî'l-Kur'âniyye". *el-Utrûhâtü'l-ilmîyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye Dirâse muĥârene beyne'l-âlemi'l-İslâmî ve'l-ġarb -II- el-Âlemu'l-İslâmî ve'l-ġarb -II-*, ed. Bilal Gökkr vd.. 219-240. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Heyet (ed.). *Kur'ân Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler-*. 2 Cilt. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Huseyni, Muhammed Murteda. *Mukâtil b. Süleyman'ın et-Tefsîrû'l-Kebîr İsimli Tefsirinde Takdîm ve Te'hîr*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- İbn Hacer, Ahmed b. 'Ali b. Muhammed el-Askalâni, *el-Kâfi's-şâf fi tahrîci eĥâdîsî'l-Keşşâf*. thk. Muĥibuddîn Efendi. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsî'l-'Arabî, 1418/1997.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Muĥaddimetu İbn Haldûn*. thk. 'Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Dımaşk: Dâru Ya'reb, 2004.
- İşfahâni, Ebü'l-Kâsım er-Râġıb el-. *Muĥaddimetü Câmi'i't-tefâsîr ma'a tefsîri'l-Fâtiĥa ve metâli'i'l-Bakara*. thk. Ahmed Hasan Ferĥât. Kuveyt: Dâru'd-Da've, 1405/1984.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2013.
- Kâfiyecî, Muhyiddîn Muhammed b. Suleymân. *et-Teyîsîr fi kavâ'idî 'ilmi't-tefîr*. thk. Muştâfâ Muhammed Huseyn ez-Zehabî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1998.
- Kara, Ömer. "Tefsir Akademiyasının Problemleri ve Bazı Çözüm Önerileri". *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler -Batı ve İslam Dünyası Mukayesesi Uluslararası Sempozyum 24-26 Kasım 2017 İstanbul -I-*. ed. Bilal Gökkr vd. 357-384. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Karagöz, Mustafa. "Dil Merkezli Tefsir Çalışmaları". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*. ed. Mehmet Akif Koç - İsmail Albayrak. 1/323-356. Ankara: Otto Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Karagöz, Mustafa. "Dilbilimsel Tefsir". Tefsir Akademisi. Youtube. 2 Eylül 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=D2D2UpJliIM>.
- Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Karagöz, Mustafa. *Sözlükbilim ve Tefsir (Tehzîbü'l-Lüġa)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Karakaya, Mehmet Murat. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2003.
- Kartal, Mustafa. *Taberî Tefsirinde Dil ve Gramer*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
- Kaya, Mehmet. *İ'râb Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü: Zemaşerî Örneği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Kayantaş, Muhammed. *Yunus Sûresinin İ'râb-Nahiv, Sarf ve Belâġat Yönünden İncelenmesi*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kayapınar, Durmuş Ali. "Me'âni'l- Kur'ân ile İ'râbü'l-Kur'ân'ların Karşılaştırılması". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1991), 95-112.
- Kayapınar, Durmuş Ali. "Me'âni'l-Kur'ân Literatürü". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1994), 119-152.
- Kaygısız, Halil İbrahim. *Fahreddin er-Râzî'ye Göre Kur'an'da Mecaz Meselesi*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Kelimat. "Hakkımızda". Erişim 02 Ekim 2024. <https://kelimat.sakarya.edu.tr/Hakkında>.
- Kılıç, Mehmet Ruhi. *Âl-i İmrân Sûresinde Edebî Sanatlar*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kiraz, Celil. *Tefsir İlminde Araştırma Yöntemleri -Tefsir Lisansüstü Öğrencileri İçin Yöntem ve Literatür Bilgisi-*. Bursa: Emin Yayınları, 2023.
- Koçak, Süleyman. *Kur'an'da Deyimler ve Kur'an Deyimleri Sözlüğü*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2013.

- Koçak, Süleyman. *Kur'an'da Tazmin Üslubu*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2014.
- "Kök ve Türevleriyle Kur'an Kelimeleri Çalışması", *Kuran Çalışmaları Vakfı*. Erişim 02 Ekim 2024. <https://www.kuranvakfi.org.tr/faaliyetler/kok-ve-turevleriyle-kur-8217-226n-kelimeleri-calismasi>.
- Kudat, Aydın. *Kıraatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Luxenberg, Christoph. *The Syro-Aramaic Reading of the Koran: A Contribution to the Decoding of the Language of the Koran*. Berlin: Verlag Hans Schiler, 2007.
- Maral, Cüneyt. *Kur'an Tefsirinde Dilbilimsel Yöntem (Taberî Örneği)*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
- Menkûr 'Abdulcelîl, "el-Menhecü'd-dilâlî fi buhûsî'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye", *el-Utrûhâtü'l-'ilmiyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye Dirâse muşkârene beyne'l-'âlemi'l-İslâmî ve'l-ğarb -II- el- 'Âlemu'l-İslâmî ve'l-ğarb -II-*. ed. Bilal Gökkır vd.. 169-195. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Molla Lutfi, Tokatlı Hasanoğlu Lütfullah. *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması: el-Metâlib el-ilâhiyye fi mevzuat el-ulûm el-lugaviyye*. thk. Şükran Fazlıoğlu. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.
- Oltulu, Murat. "Türkiye'de Semantik Yöntem ile Yapılan Akademik Araştırmalara Şüpheli Bir Yaklaşım". *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler -Batı ve İslam Dünyası Mukayesesi Uluslararası Sempozyum 24-26 Kasım 2017 İstanbul -I-*. ed. Bilal Gökkır vd. 247-265. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Öğmüş, Harun. *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II. / VIII. Asır Çerçevesinde)*. İstanbul: İSAM, 2010.
- Önen, Hacı. *Dilbilimsel Tefsir: Ferrâ-Ahfeş Mukayesesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Özata, Havva. "Dilbilimsel Tefsirin İsmiendirilmesi Problemi". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 2/2 (2019), 93-130. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3595051>.
- Özata, Havva. "Hz. Peygamber'den Modern Zamana Dilbilimsel Tefsir Faaliyetleri: Bir Dönemlendirme Modeli". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim 2020), 443-471. <https://doi.org/10.31121/tader.748834>.
- Özata, Havva. "İcâzü'l-Kur'an Çalışmalarının Dilbilimsel Tefsir'e Etkisi -Keşşâf Örneği-". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Mart 2021), 203-226. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.854241>.
- Özata, Havva. *Dilbilimsel Tefsirde Farklılaşma Süreci (Cârullah ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf İsimli Tefsiri Örneği)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Paçacı, Mehmet. *Çağdaş Dönemde Kur'an'a ve Tefsire Ne Oldu?* İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- Rufeyde, İbrâhim 'Abdullah. *en-Nahv ve kutubu't-tefsîr*. Bingazi: ed-Dâru'l-Cemâhiriyye, 1990.
- Serdar, Murat vd. (ed.). *Kur'an Meâlleri -Sorunlar Çözüm Önerileri- Uluslararası Tartışmalı İlmî Toplantı*. 3 Cilt. Konya: Kitap Dünyası, 2023.
- Sukker, Dâvûd 'Abdullatîf Dâvûd. *et-Tefsîru'l-lugavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm 'inde'z-Zeccâc ve'r-Râğîb el-Işfahânî ve İbni Sîde*. İrbid: Câmî'atu'l-Yermûk, Külliyyetu's-Şerî'a, Risâletu Duktûrah, 2012.
- Süleymânî, İzzeddin. "el-Müstevâ'l-lugavî fi'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye: Dirâse vaşfiyye taḥlîliyye li Utrûhâtü'l-mâcistîr bi vaḥdeti'd-dirâsâti'l-'ulyâ - el-Ḳur'âni'l-Kerîm ve mustevâyatu'd-dersi'l-lugavî bi'l-Memleketi'l-Mağribiyye". *el-Utrûhâtü'l-'ilmiyye fi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye Dirâse muşkârene beyne'l-'âlemi'l-İslâmî ve'l-ğarb -II- el- 'Âlemu'l-İslâmî ve'l-ğarb -II-*. ed. Bilal Gökkır vd.. 151-168. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Süyûtî Celâleddîn. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnaût. Dimaşk: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2008.
- Süyûtî, Ebu'l-Faḍl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İktirâh fi Uşûli'n-Nahv*. thk. 'Abdulhakîm 'Atıyye. Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1427/2006.
- Şehrî, 'Abdurrahman b. Mu'âda. *eş-Şâhidu's- Şi'rî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 1431.

- Şencal, Esmâ Sağ. *Çağdaş Arap Dilcilerinin Dilbilim Karşısındaki Tutumları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Taş, İsmail. "Türk Dili ve Edebiyatı Lisansüstü Çalışmalarında Türkçe Kur'an Tercümelemleri (Tefsirleri) Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Türk Diline Katkıları". *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler -Batı ve İslam Dünyası Mukayesesi Uluslararası Sempozyum 24-26 Kasım 2017 İstanbul -I-*. ed. Bilal Gökür vd. 621-640. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Ṭayyâr, Müsâ'id b. Süleymân b. Nâşır. *et-Tefsîru'l-luğavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1422).
- Tekin, Ahmet. *Vâhidî'nin el-Basît Adlı Tefsirinin Dil ve Gramer Açısından İncelenmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Temel, Ali. *Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraatlere Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Ṭılb, Abdulhamîd es-Seyyid. *Ġarîbu'l-Kur'ân ricâluh ve menâhicuhum min İbn 'Abbâs ilâ Ebî Ḥayyân*. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1986.
- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Türker, Murat. *Edebî Tefsir ve Sorunları (Emîn el-Hûlî Örneği)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Uzun, Ayşe. *Hicrî İlk Dört Asırda Tefsir-Sözlük İlişkisi*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Ülgen, Emrullah. *(Kur'an'ın Yorumlanmasında İ'rabın Rolü -İ'râbu'l-Kur'ân)*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- Yağmur, Oğuzhan Şemseddin, *Zemahşeri'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2021.
- Yaldızlı, Hasan. *Râğıb İsfahânî'nin Mufredât Adlı Eseri ve Dilbilimsel Tefsir Açısından Değeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Yıldırım, Yahya. *el-Keşşaf ve el-Bahrü'l-Muhît Tefsirlerinin Beyân İlmi Açısından Mukayesesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Yılmaz, Hasan. "Tefsir Yönelişleri Bağlamında Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş Üzerine Bazı Mülâhazalar Bildiriler Kitabı", *Din'in Anlaşılmasında Dil'in Rolü*, ed. Zeynep Akbudak. 100-111. İstanbul: Hiper Yayın, 2019.
- Yüksek, Muhammed İsa. "Dil-Kur'ân-Anlam Üzerine Tefsire Metodolojik Bir Katkı -Ebüsenâ el-İsfahânî'nin Mukaddimesi-". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Darulfunun İlahiyat XXX/1* (2019), 1-24.
- Yüksek, Muhammed İsa. "Râğıb el-İsfahânî'nin Mukaddimesi Bağlamında Kur'ân'ın Beyan Keyfiyeti Açısından Çokanlamlılık Vâkiası". *Usul İslam Araştırmaları* 29/29 (Temmuz 2018), 123-150.
- Zehebî, Muhammed Huseyn. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 2005.